Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 29 МАРТ, 1988 ШУ. ★ № 38 (7541). ★ Мах 3 кеп.

КООПЕРАЦЕ ПОТЕНЦИАЛ—ПЕРЕСТРОЙКА ГIУЛАКХА

1988 шера 23 марта колхозхой IV Ерригсоюзни съезде КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева даь къамаьл

I.

Деза новкъостий!

Пурам да сона КПСС Центральни Комитета СССР Лакхехьарча Совета Президиума, СССР Министрий Совета цIерагIа шуга — IV Ерригсоюзни колхозхой съезда делегаташкеи хьаьшашкеи — дIайха а дег тIара а моаршал дала.

Тахан укх зале гулбеннаб советски колхозхой дерригача ноахалий викалаш. Шуца цхьана оаха моаршал лу вай Сийлахь-йоккхача Даьхен юртарча берригача къахьегамхошка.

Вай мехка карагIдаьннараши цо яьха коталонаши советски юрта вахарах хьакъоастае йиш йолаш яц. Даьхено боккха мах беш ба шун беркате къахьегам, халкъа хьал-таро тоаяра тIадерзадаь шун гIулакхаш.

Съезда балхо, шеко йоацаш, дерригача вай халкъа теркам тIаэзаб. Из кхетадеш а да, хIана аьлча, укхаза дувцаргдар да мехка вахара лоархIамеча дешаех — кооперацех колхозех, социалистически общества керттерча кIийленех цаI хинна дIаэттача вай экономика ерригача аграрни секторах. ХIаьта иштта цун юкъархалкъа лоархIам вай массане а дика кхетабеш йолча перестройках.

ХIанз, вай вахара а балха а ерригa оагIонаш революционни эргалонаша чулаьцача хана, вайна хьалхашка эттай советски общество дегIаяра укх бехктокхамеча этапа проблемаши халонаши. Цар дIадех кIоаргга теоретически анализи уйлен елга, хIанзарча хано дIа ма деххара йола политика кийчъелга, хIаьта иштта из кхоачашъяра доаггIаш дола практически гIулакхаш делга.

Вай иштта да а ду. Парте XXVII съезд ЦК Пленумаш, Октябра 70 шу дизар дездар — уж дерригаш а перестройка кхетаярен дегIайоалаярен лагIаш да. Укх съезда лоархIамегIдола декхар да социализма потенциал кхетаеча реальни тIаккхетар хилийтар, наьха вахар тоадеча а цар говзалаш дегIайоалаеча а цох пайда эцар.

Вайна тIехьашка да кердадар лахарен чIоагIденна дIаэтта дуккха хетараш кагдарен, йоккхий эксперименташ а социальни таронаш гучаяхар а шийца дола тIатеIIа беча балха кхо шу. ХIанз вай кхы а чIоагIагIа кхетаю перестройка тIа-тIа дегIайоагIа вIашдухьленаш йола, шийна чухь объективни субъективнии фактораша а хIамаша а болх беш йола процесс санна. ХIаьта царех тIеххьарчар маIан лакхлу эргалонаша вай мехка къахьегамхой тIа-тIа дукхагIа юкъеозарга хьежжа. Цунца шоана дезе я перестройка диалектика. Цо декхарийла ду вай эргалонаш яра тIадерзадаь сага хьинар тIа-тIа алсамдаккха а из болх бе доладалийта а, гIулакх дарца йола уйла юха ца ялийта. халонаш яр аьнна тIехьашка ца довла, бIубенна а дог айденна а хилар ца доаде. ТIаккха деррига а хила ма деззара дIагIоргда. деррига а вай лерхIаш хиннача тайпара хургда. Кердача дикагIча хьале йоаккхаш общество дегIайоалаергйола, ма хулла чIоагIа сага хьинари инициативеи мукъайоаккхаргйола низ а хинна дIаотта еза перестройка. Вай тахан мел деш долчо хIара сага шерра никъ хьабелл цун таланташ, говзалаш способносташ гучаяхара из творчески хIама хьадеши кайоалаши хилийтара.

Перестройка ха — из хIара сага общество шийна йоагIаш йола моттиг хьалаца, цун вахара а балха а ерригача сферашка ше дIагойта таро лу ха. Цудухьа вай бокъо йолаш да перестройка хана, кхычарна тара йоацача хана санна, мах бе. Перестройко хьа а хулийтаргда чIоагI а дерга дуккхача иттташ-иттташ шерашка хурглола вай общества сурт-сибат. XX бIаьшере чакхйоалаш а XXI бIаьшере дIайолалуш а вай бераштеи берий бераштеи хургдолча тайпара хулийтаргда цо из. Перестройка — из сага кхел цун шийн кара хулийтаргйолча радикальни социальни хувцамий процесс. Къаьстта вайх воайх, кхыдар доацаш, тийша да мишта хургьа вай кхоане мишта хургьа вай кхел.

Фу де аьттув баьннаб, мишта кхоачашбу ЦК апрельски Пленумо КПСС XXVII съездо кийчбаь парте лосстам? Мишта хувцабеннаб мохк а наьха вахар а?

Перестройка леламах бола шерра тохкам ЦК-с дIагойтаргба XIX Ерригсоюзни партийни партконференцена. Цхьабакъда хIанзле ала йиш йолаш да: кхаь шера вай баь болх пайда боацаш байнабац.

Белгалдаккха деза, халонаш никъ дIаболабеча хана хургьа аьнна хийттарел дукхагIа хинналга. Сов дукха Iайнай проблемаш, сов дукха ха яьккхай уж къеста ца еш. Ахархоша оалаш ма хиллара, листо хьалдикъад вай кха йоархIаша, бюрократизма а боахам во лелабара а баIо, социальни апате. бехктокхам ца хиларо. Духхьал оасар дарах даргдац укхаза гIулакх. Эшаш да унахцIена. перестройко тоссаш дола ги тIадалийтара бухе кхаччалца вай социалистически кха дерзаделга.

Вай хIанзара халонаш вай массазарча вахаре хьаIайна дуккха таханара дешаш къестаде а, цу цхьан ханна — эттача хьала масса йолча оагIорахьара тохкам бара кIийлен тIа — перспективана тIадерзадаь дола гIулакхаш хаьдда тоадара ма хулла пайданегIа дола наькъаш леха дезарца а ювзаенна я.

Вай иштта болх а бу! ДIадоладеннад социальни сфера материальни база дегIайоалаяргахьа сихха дIадерзалга, образоване а унахцIенон а даькъе перестройка яра тIаерзаяь хаьдда решенеш тIанийцай. Вай дIадоладеннад хьалхарча даькъера а керттера а йола жилищин, кхачан, нах товарашцеи гIулакхашцеи Iалашбара проблемаш къестае.

Цунца цхьана кийч а яьй, леррагIа чакхйоаккхаш а я вай общества вахара ерригa оагIонаш дикагIча оагIорахьа кердаяхара тIаерзаяь стратегически чулоацам болча шоайла дувзаденнача гIулакхий система. Шерлуш боагIа Iилма - технически прогресса керттерча лостамашкара болх, чакхдоахаш да халкъа боахамера кIоаргга структурни хувцамаш.

Вахара юкъейоагIаш латт радикальни экономически реформа — йоккха масштабни хувцамаш дара йола вай керттера рычаг.

Общественно - политически вахара ерригача оагIонашта демократизаци яра хаьдда никъ тIанийцаб парте, цох перестройка керттера декхари социализм кердаяккхара хоадам беш бола условн а лоархIаш.

Ма дарра аьлча, новкъостий, хIанз вайга общественни вахара ерригача сферашта дикалгахьа йола кIоаргга эргалонаш яра программа хинна Iац, вай шерача фронтагIа уж эргалонаш кхоачашъе доладеннад. Паччахьалкхен предприятех дола Закон болх бе доладаларо хьинарегIа дерзадаьд къахьегама коллективай вахар. Вай хьалхе а кхетадеш хиннача бесса, из кхоачашдеча кIезига хьахилазар проблемаши халонаши. Цхьабакъда, дика да уж дIайоахача къахьегамхоша шоаш дакъа лоацаш хилар. Болхлоша, ахархоша, интеллигенце тешшаме караэц шоай бокъонаш, производствана, социальни гIулакхашта дас санна йоакхо ю. Цо тешам а болийт, оптимизм а хулийт.

Вай дIахо а боахам лелабара керда принципаш караерзае езаш да. Уж СССР-е кооперации яра Закона проект санна долча иштта лоархIачеча документа кIийленга ийшай. Ма дарра аьлча, новкъостий, цун идеяш кхоачашъяр духхьал кооперативни болам хинна ца Iеш, ерригга вай советски общество дегIаяра дикала керда этап хинна дIаоттар санна да.

Къамаьл дац, перестройка де лерхIарашка кхачара кIезига ха а низ а эшаргбац. Цхьабакъда, тахан а тIехь ала йиш йолаш да: керттерча даькъе партенеи халкъаи мегад обществера кризиса хьалха хула тенденцеш кагъе, из кIоарга революционни хувцамашкахьа дIаерзае. Из дIадахача кхаь шера керттера политически итог я.

Из вывод еш, вай Iехалац хургйолча халонашка, перестройка процесс вIашдухьаленашка диллача, хIаьта иштта цунна еча духьаленашка диллача, хилча бакъахьа хетар бокъонца долаш долчун когаметта дIаоттаде а гIертац. Нагахьа санна вай обществера хIанзара хьал дувца эттача, аз шекводцаш белгалдоаккхаргдар, дукхагIболча къахьегамхошта, мехка бахача берригача наха хетар — перестройка тIатеIIа а леррагIа а, халонашта хьалхашка юха ца доалаш дIаяхьар, революционни хьисапе дIаяхьар: Укхаза да-кх вай вахара керттерча хаттара дола жоп а: могаргдий-те вайна воаш дIадоладаь доккха гIулакх чакхдаккха. ДIадахача кхаь шеро бокъо лу ала: хIаа, могаргда. Из иштта хилара тешал — из халкъо хьаллоацаш хилар, перестройка де лерхIараштеи декхараштеи гонахьа къахьегамхой кхотабалар.

Укх тIеххьарча хана вай каст-каста дувц воай историех, цун турпалечеи хатараш хинначеи оагIонех. ЛоархIамегIйолча исторически урокашта юкъе цаI керттеръяр я. Деррига вай толамаш, эггара йоккхагIйола вай коталонаш халкъа творчествана, аьнна, шерра доазонаш хьадийллача хана яьхай. ХIаьта эггара доккхагIдола гIалаташ дийннад наьха бокъонца дола хьашташ кхоачаш ца деш дуташ хиннача хана, хIаьта иштта миллионаш болча наьха социальни инициатива административни предписанеи прокрустово гIаида тIа хувшаечеи цунна гонахьа казенни инструкцейи регламентацейи карт ечеи хана.

Перестройка принципиальни кердадарий юкъмоттиг — из социалистически демократи кIоаргъяр, экономика хозрасчетни хьисапе яккхар е кооперативни юхьигаш дегIайоалаяр дале а, — хьалхарча даькъе латт ма хулла сага хьинар мукъадаккхарах, творчествои говзали хьалъайярах, хIара гражданин обществана кулгалдеча юкъевоалаварах. Цунна тIаерзаяь я парте политика, цун организаторски болх, цо тIанийца ерригa решенеш, перестройка ерригa законодательни акташ. Цунна тIаерзаяь я шоай съезде оаш ювцаргйола кооперацех долча Закона проект а.

II.

Новкъостий! Советски наьха хIанзарча ноахалга геттара бехктокхаме а чоалхане а декхараш кхаьчад. ХIаьта вайна цар маIан кIоаргагIа ме довз перестройка шерагIа яржь, социализм хьалъяьча ноахалий опыт кIоаргагIа йовзара уйла яйт. Хьалха даь довзаш дар юхадара уйла яр духьа доацаш, марксистско-ленински методологи, революционни кердадаккхара диалектика йовзар, хIанзара декхараш кхоачащдар, уж творчески юкъекхувлар духьа.

Ленина йоазош цIаькха а кердача тайпара а деша дезалга холуш да, керда общество хьаяра наькъа тIа цун уйлай кIоаргал йовзар духьа. Иштта вай из да а ду эггара дикагIдолчарех цаI долча ленински гучадаьккхачоа тIа — социалистически кооперацех болча хьехама тIадолхача хана.

Кооперативни болама социалистически характерах йолча ленински положене тIа социалистически революци котъяьнначул тIехьагIа дукха тайп-тайпара уйлаш а, революци яьнначул тIехьагIарча шерий кIоарга анализ а яйтар. В. И. Ленина цIи хезача «Кооперацех» йолча статья тIа къаьгга хьахьекхад, паччахьалкхен Iаьдал къахьегамхой бе доаллача, социалистически паччахьалкхено лаьттан, производства керттерча фондашта доал деча, цо кооперативай балха кулгалдеча хьалашка — цу хьалашка социализм дегIаахарга хьежжа кооперации а дегIаухаргхилар. Иштта я Ленина фундаментальни вывод.

Кхыйолча кIоаргача ленински идея кхыбола чулоацам сенах латт аьлча, из латт социализме боахам вIаштIехьбаккхара йолча кооперативни принципаша общественни производства берригача доакъашхой хьашташ вIаши тарде таро луш бола эффективни никъ хьабелларах, из хозрасчетни производственни болх халкъа самоуправленеца вIаши бувзара дикагIйола форма хиларах.

Духхьал цудухьа, Ленина чIоагIа хьадехаш хиннад паччахьалкхени кооперативни предприятеша шоайла айхха вIаши гIулакхаш леладелга, цар цхьана производственни а социальни а проблемаш къестаеча мехка дерригача вахаре хувцамаш деча дакъа лоацалга. Кооперативни балха формаш дукха хилара теркам тIа а озаш, цо ма могга дукхагIеи духхьал цар шоай лоIамагIеи мехка къахьегамхой кооперацена юкъеозалга дIадийхад.

Ленин шек волаш хиннавац, производства кооперативни хьисапе вIаштIехьйоаккхача духхьал демократизмо, хозрасчетни лардо, из шийн лоIаме хиларо а маькарлено а наьха творчески способносташ, хьинар гучадаккхара шерра никъ хьабеларгхиларах. ХIаьта из, новкъостий, тахан вай обществе кардинальни хувцамаш дара декхараш кхоачащдеча хана вайна эшар да.

Кооперацех дола ленински хьехамаш вахаре кхоачашдеча хьалхарча этапе а тIехь дикка беркат доалар. Кооперативни болама толамаш кердача экономически политика керттера принципаш кхоачашъярца, болхлой класса ахархошцара цхьоагIо чIоагIъярца айхха бувзам болаш да.

Цхьабакъда, кооперацех йола ленински новаторски идеяш тIехь тIайоагIача хана башха теркал ца еш йисар. Цу идеяй беркат «кооперативни плана тIа» даьккхар, цунга хьежжа кооперативаш керттерча даькъе юрта мара хила йиш йолаш яцар, уж а практически цхьан форме — юртбоахама артелей хьисапе. Цу хана колхозаш паччахьалкхен сектора зIамагIболча партнерий метта лоархIар.

Аз хьалха дийцад 20—30-ча шерашка коллективизаци еча хана кооперацех дола ленински хьехамаш гIожа телхадарах. Кооперацехьакъехьа шоай хьаштдар леладаьд тIехь тIайоагIача хана, масала, бахьан а доацаш промысловн кооперацидIаяьккхар, административни методашца колхозаши совхозаши хьайир, кооперативни балха кхыдола тайпаш могадацар е царна доазув увттадора.

Цу тIа кооперации духхьал паччахьалкхенна гIулакх дара хьисапе ерзайир. БIарчча хьанийцача колхозаш, совхозаш шоай лоIаме хилар, шоаш шоашта доал дар, хозрасчет, кхыйола принципаш, шоана дуккхачарна ховш ма хиллара, гIожа телхаяьй. ХIаьта из иштта хилар хIанз а тIехьа дика хоалуш да, цо общественни гIулакхаш кхоачащдар пассивни хулийт, из духхьал социализм дегIакхувлара экономически аспекташта дена а ца Iеш, политически а идеологически а аспекташта доагIа.

ХIаьта, а, новкъостий, вай дIадахачох дувцаш майрра ала йиш я кооперации. цу никъ хала хиннабале а, мохк чIоагIбеча а меттаоттабеча а доккха дакъа юкъедихьад, аьнна.

Вай долча кооперативни болам кIоарга овлаш долаш ба. Дуккхача наха творчески къахьегара шерра таронаш еннача социалистически революце цунна керда импульс елар. Из доагIар социализм хьалъечара ерригача сферашта, лостамашта — промышленность, тайп-тайпара промыслаш, торговли, ахархой вахара ерригача оагIонашта ю перестройка, городаи юртаи юкъера экономически бувзамаш оттадар мара ца хиларах.

Ховш ма хиллара, 20-гIа шераш кооперации тоаенна хаяр. Партийни съездий, конференцей решенеш тIа оттаяь ленински идеяш леррагIа кхоачашъяра кIийлен тIа цун дукхагIйола формаш чIоагIа дегIаухар производстве, торговле, снабжене, сбыте, финансашка, кредите, бытови гIулакхаш деча, кхыча доакъошка.

Парте а Советски паччахьалкхено а массаза кооперации организационно - политически, финансови оагIорахьара хьаллийцай, маькара финансово - налогови политика чакхъяьхай, демократически кIийленаш чIоагIъяра, кооперативни болама экономически а социальни а база шеръяра де дезараш тIанийдора. Цу дерригне хьалхарча хана дика хьокхамаш гойтар, социально - экономически хувцамаш делга сихдара новкъостал дир.

Духхьал кооперативни боламо дукхагIча даькъе, граждански тIом хинначул тIехьагIа этта моцал, мохк бохар эшадеча новкъостал дир, иштта цо финансови, ахчан система тоаяра, къахьегача сага дег чу производства, мехка ше да хетийтара йола уйла хьакхоллийтара, керда вахар хьалдеча наьха хьинар айдара гIо дир.

20-гIа шераш чакхдоалача хана юртбоахама кооперацие тайп-тайпарча формашта юкъеэза хиннад ахархой боахамех кхоалагIа дакъа гаргга дараш. Мехка хьахилар рынке тайп-тайпара юртбоахама продукци лоаттаеш хиннa, чоалхане йоаца машинаши оборудованин, гIишлон материалаш еш, руда доаккхаши металл лоаладеши, техникеи быта предметаши тоаеш барзкъаши кога гIирси теташ хинна — цхьан дешаца аьлча, обществана геттара чIоагIа мел эшар хьадеш йола, лохера вIашагIйохкаш хинна итташ тайпара кооперативаш, цар союзаши объединенеши.

Бе боагIача тайпара мах бе беза цу ханарча кооперацие лоархIама баха нах Iалашбара даькъе а. Цу шерий кооперативни статистика даннеех, потребительски кооперацега гIолла нахага дохкаш хиннад паччахьалкхен промышленносто арахецаш хиннача керттерча потребительски товарех 50 — 70 процентага дIакхоачаш дараш. Юрта дохкаш хиларал совгIа, городе а дохкаш дар уж. 20-гIа шераш декъаденнача хана кооперативаша Iалашдора 35 процент гаргга кIаи лени, 40 процент гаргга тха, 80 процент боамби, 90 процент шекара свеклаш. Кхы кIезигагIа лоархIам боацаш яр кооперации ахархой машинашца, юртбоахама инвентараца, фуца Iалашбара даькъе а.

Халахете а, дукха латтанзар из гIулакх. Паччахьалкхен секторан кооперативаштеи юкъера обмен эквивалентни ца хилара, доалдара командни методаш алсамъювлара, общества вахара демократически лардаш IотеIаяра хьалашка IотеIае йолайир кооперацие идея ше, лохбора цун лоархIам, овлангара дIадоаккхаш латтар цун формаш дукха хулга. Шийга дIадахар юхаметтаоттадаран ше шийна доалдараи кIийлен тIа вIашагIъелла кооперации хила йиш йолаш яцар боахама расчети шерра демократии йоацаш. ДIаяла йоалелар из, ше чкахдоахача гIулакхий сфера тIа-тIа гот а еш.

Колхозий вахаре а кIезига хиннаяц аграрни сектора зе даь йола чоалхане исторически гола тоха моттигаши халонаши, кхыметтел драматически моменташи. Из—цкъа санна дуккхаза боахамаш доккхагIдари зIамигдари, дуккхача колхозех совхозаш яр, цига кулгалдара балха тIа цхьайолча хана болх бе кийчбаь боаца нах хьежабар.

ЧIоагIа Iаткъаш хиннай колхозий экономикана цхьан сага лоIамагIа дуккха еш хинна кампанеш. Доккха зе даьд производстверча гигантомане, тайп-тайпарча реорганизацеша, коашкарча боахамаштеи промыслаш дегIайоалаяран доазонаш увттадаро, дехкаро.

Колхозашца, кооперативашца цу тайпара гIулакхаш леладарах хьахинараш долчча бесса аьлча, дика довзаш да. ХIанз а тIехь вайна хоалуш да уж. Цох лархIа мегаргда кхачан проблема къоастаелга дIаьхдалар, халкъа эшача дуккхача товарий дефицити ассортимента кIезигали, гIулакхаш дара сфера доазонаш дехкар. Из — пайда эцанза йиса къахьегама резерваш а материальни ресурсаш а йовр. Из, — бухсоцшаш аьлча, — дегIаахара лоархIамегIа йола социальни факторош цIенхаштта мелъелга.

Тахан. новкъостий. вай мукIарал де декхарийла да: кооперацеца цу тайпара гIулакх леладара харцахьа хинналга. Кооперативни болама ленински принципаш тIара довлар бахьан долаш мехка а цун экономикана а доккха зе хиннад политически а, моральни а, социальни а даькъе.

Парте XXVII съезде белгалдаьккха дар, шийн ерригача таронех кооперацес боаггIача бесса пайда ца ийцалга. Цига этта хьал долчча бесса дIадовзийтара тIехьа хилар съезд. ДIахо вай яьча анализо хьахьекхар, хIанзарча общества вахаре геттара боккха лоархIам болаш кооперации хила йиш йолга а хила езалга а.

Кооперативни болам, цун дуккха а дола тайпаш юхаметтаоттаде деза. Дувцалга а дац — юхаметтаоттаде деза керда хьалаш, керда хьашташ теркал а деш. Вай декхарийла да къаьнарча, дуккхача хана геттара чоалханеча формашка хинна, кооперации а йоацаш, хIанзарча ханара, лакха культура йола, шийна чухь санна, иштта паччахьалкхен предприятешца а организацешца а интегрированни йола кооперации юхаметтаоттае. Вайна эшар я лакхаэффективни, технически дика Iалашъяь, тIехлакха дикал йола продукци а гIулакхаш а де, даймехкарча а доазол дехьарча а предприятешца конкуренци лоаттае могаргдола кооперации.

Кооперативни болама тахан шерра никъ хьабеллаш, вай хьалхадоахар фуд? Вай лерхIараш къаьгга гуши кхетадеши да — советски наьха хьашташ диззагIа кхоачашдар. кхы тIа а эшаш йола материальни ресурсаш гучаяхар, ерригa экономика, хIаьта тIеххьарча аргIан доацаш — юртбоахама производство дегIакхувлара, цо хьаеш йола продукци чакхъяхара, юртахой быт тоаяра эша стимулаш чIоагIъяр.

Даь оамалаш йоахкаш, инициатива а хьаде дезача хIамана тIакхувш а хилара кхетам луш, лоархIаме гIо де йиш йолаш я кооперации кхачан проблема кхоачашъеча, халкъа эша лакха дикал йола товараш арахецача, наха гIулакх ду сфера шеръеча, советски наьха къахьегама, вахара а салаIара а хьалаш тоадеча. Шоана ховш да, новкъостий, тахан потребительски товараши гIулакхаши наха эшалга мел сиха хувцалуш да, мел чIоагIа эшаш да цар ассортимент хадданза кердайоахалга. ХIама хьадеш барашкара цо дIадех доллача хIаман сихха зембоаккхалга, хIара дош хаьдда къоастаделга, моттигера хьалаш дикагIа теркалделга. ХIаьта из деррига де могаргдолаш я кооперативаш.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

Назрановски района «Экажевский» совхоза коллективе дика йовзаш а наха сий деш а саг я МТФ-1 доярка Терхоева Зула. Шийн социалистически декхараш даим а тIеххоачащдеш, яхье хьалхалатташ хиларца белгалъяннай из шийн нешашта юкъе, къоначa дояркай хьехамча а дикагIа йола новкъост а я из. Дукха да цар цунгара хьаэца мегаргдолаш: лакха говзал, йIаьхий балха опыт, нахацара Iимерзал, безам, аьсала оамалаш, шийн гIулакхах бола бехктокхам.

Цу дерригне а гIо даьд Зулайна шийн декхарех дика лоархIае. Сентябрь бетта кхоачашъяьй цо дIадахача шера план, хIаьта шу чакхдаьнначул тIехьагIа итогаш йича гучадаьлар план 2300 килограмм йолаш цо хIара ше кхоабача Iаттагара 3900 совгIа килограмм шура яьккхалга. Темпаш кхы лаьгI ца йолийташ къахьег Зулас укх шера а. ХIара ше кхоабача Iаттагара юкъера лаьрхIача 9—10 килограмм шура йоккх З. Терхоевас хIара дийнахьа.

Болх иштта тIехдика барца цхьана Зулай вахара хьинаре позици белгалйоаккхаш да общественни гIулакхаш цо дика кхоачашдеш хилар а. Зула я ферма партгруппа член, Экажкъонгий - Юрта Совета халкъа депутат. Коммуниста З. Терхоевана массаза а корадоагIа наьха дегашка гIозале йоссийташ дола дIайха, безаме дешаш, низ а хьинар а кходац цо цар денна наказаш кхоачашдара, цудухьа сий ду цар цун.

СУРТА ТIА: ДикагIйола доярка З. Терхоева.

Р. АУШЕВА сурт.

Вай—интернационалисташ

БОЛАТ САННА ЧIОАГIА

Дуккхача хана денз вай республикерча промышленни предприятешта юкъе яьржача социалистически яхье хьалха латташ хьайоагIачарех цаI я «Союзавтоматстром» ВНПО Грозненски опытно - экспериментальни завода коллектив. Шергара шерга дикагIа хул цун производственни хьокхамаш. Уж толамаш дахара керттерча бахьанех цаI да цхьа дезал санна барт - цхьоагIо йолаш укхаза къахьегаш ткъаьх къамах боло нах хилар, предприяте кулгалхоша а общественни организацеша а царна юкъе интернациональни, атеистически кхетам балара болх хьаькъалца вIаштIехьбаккхар. Вежарийи йижарийи санна шоайла тIера, безаме болаш заводе къахьегаш ба эрсий, украинцаш, эрмалой, нохчий, гIалгIай, белосусаш, хIирий, дагестанпаш, кхыча къамех бола нах. Уж ба предприятехи цул коллективахи шоай шоллагIдола цIа лоархIаш бола нах. Цу овлан тIара хьадоагIа завода коллективо къахьегаме доккхий мулаш доахаш хилар а.

«Барт болча мара беркат хургдац» яхаш да халкъа кица. Из иштта хилар хьахьокхаш да завода коллектива производственни гIулакхаш. Цар корта ба идейно-политически, интернациональни, атеистически кхетам балара болх укхаза дика вIаштIехьбаккхар. Заводе вIашагIа а елла, болх беш я атеизма совет, дика кийчъяьй атеиста уголок, хан-ханнахьа арадувл «Атеист» яха пенгазет. Болхлошта интернациональни, атеистически кхетам балара оттаяьча программага хьежжа каст-каста лекцеш еш, беседаш ю укхаза. Укх тIехьарча хана укх тайпара лекцеши беседаши хиннай заводе: «Бусалба дии кхалсаги», «Марха кхабарах доала зулам», «Советски хьалкъашта юкъера дохаргдоаца доттагIал», иштта кхы дIахо а.

Предприяте общественни организацеша кулгал а деш, дика чакхйоах укхаза доттагIлен сайренаш. Цига хоз тайп-тайпара къамий ашараш, деш дола халхараш гу. Цу гIулакхаша шоайла дикагIа бовзийт болхлой. Цул совгIа, оттаьча графикагIа города тIемеи къахьегамеи ветеранашца вIашагIкхетараш хул. Сийлахь-боккха Даймехка тIом лаьттача шерашка советски наха карагIдийнача турпалча гIулакхех, цу хана тыле къахьегаш хиннараштa тIалаьттача халонех дувц цар. Къаьстта белгалдоах цар советски мехка дахача къамий барт-цхьоагIо чIоагIа хиларах, цар патриотизм йоккха хиларах, тIем тIа а къахьегаме а Iалаьмате йоккха котало яьккха хиларах. Шоаш беседаш еча хана, цар кхувлаш дола масалаш доккха маIан долаш да предприяте болхлошта интернациональни кхетам балара.

— Тха предприяти лакха производства культура йолаш я, — аьлар завода бригадашта юкъе эггара дикагIа лоархIача бригада кулгалхочо Орлушин Петр Васильевича. — Ховш махиллара барт-цхьоагIо йолча дезала коа массаза а хул лостам, порядок. Иштта да-кх тха заводера гIулакхаш а.

— Духхьал заводера ара ца доалаш дусаш дац тха коллективера интернациональни доттагIал, — аьлар предприяте профкома председатела Лихоман Юрий Андреевича. — Тха заводана керте латт хIире Торчинов Мурат Муратович, керттера инженер ва украинец Задесенец Николай Григорьевич. директора заместителаш, отделий кулгалхой а ба тайп-тайпарча къамех бола нах. Цхьабакъда, цар уйлен нигати цхьан хIаман тIадоагIаш да — шоай коллектива сий лакхалоаттадера, цун доттагIал болат санна чIоагIа хилийтара.

Интернациональнии атеистически кхетам балара болх укхаза дика вIаштIехьбаькккха хилара дола масалаш кхы дуккха а доаладе йиш я. Чернобыле атомни электростанце хатар хиннача хана «Чернобыльций хатар — вай хатар» яха инициатива хьаллаьцар заводерча болхлоша. Дуккхачар цхьан сменагIа е шин сменагIа болх бир, шоаш даькккха алапи цига дIа а хьожадайташ. ХIаьта чернобыльцашта практически новкъостал дара цига ше хьажа вайта, авари дIайоаккхаш хьинар кхо ца деш болх беш хилар литейни машиний наладчик Телуев Петр Власович. Цига башха-дика гIулакхаш карагIдувларах шиъ сийлен грамота а енна, цIавера из. Иштта заводчанаша доккха новкъостал дир ГуржегIа токхам чубена, хий чухьидда хатар хиннача дезалашта. Цу масалаша къаьгга хьахьокх шоай интернациональни декхар кхоачашде мичча хана а заводчанаш кийча хилар.

Хатар хинначарна новкъостал деча бокъонца бола инициатораш хинна дIаэттар заводера радиомонтажницаш Л. Бузова, Э. Дацаева, наладчикаш А. Тимошенко, А. Шумченко, слесарь Суглобов, инженер И. Попов, воккхагIвола мастер Ш. Мамаев, кхыбараш.

Вай мехка доазол арахьа а кхаьчад опытно - экспериментальни завода болхлой интернациональни доттагIлен мазаш. Шоай кортамукъале бахьан долаш латаш хиннача афганцашта гIо деш а хинна, цига доккхий хIамаш карагIдувларах паччахьалкхен совгIаташ тийнна итташ къона болхлой ба заводе. Царех ба Литвиненко Сергей, Чакаев Мовлады, Бессонов Александр, кхыбараш. ХIанз Советски Эскаре гIулакх де болхарашца вIашагIбетталу уж.

Иштта къахьегаш, интернациональни доттагIал чIоагIдеш хьайоагIа опытно-экспериментальни завода коллектив.

Б. ДОТМАРЗИЕВ.

КООПЕРАЦЕ ПОТЕНЦИАЛ—ПЕРЕСТРОЙКА ГIУЛАКХА

1988 шера 23 марта колхозхой IV Ерригсоюзни съезде КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева даь къамаьл

(ДIахододар. Доладур 1-ча оагIо тIа).

Кооперативни формаех шерра пайда ийбар боккха лоархIам болаш да йоккхий, юкъера а йоккха йоаца а предприятеш оптимальни вIаши таръяра. Массанена йовзаш я йоккхача промышленносте изделей зIамигача серешта, оборудованеи приборийи дукххача тайпашта заказаш дарца ювзаенна халонаш. Боахамий кулгалхошта дика йовзаш я доккха доацача боарамий проектни, гIишлошъяра а ремонтни а балхашта йола подряд Iалашъярца ювзаенна халонаш.

Наьха бага даха хIама да шоай предложенеш юкъехувлача хана рационализатораша озаш бола бала, художественно - оформительски балхаш дара, Iилма-технически консультацеш яра проблемаш, иштта кхы дIахо. Йоккхача предприятешта цхьайолча хана пайдане дац цу тайпара балхаш делга. Из бахьан долаш лаьгIлу производстсва эффективность, йоаю хан средстваши. Шоашта дуккха хIама дIатIаэца йиш йолаш я йоккха общественни производство кхетамца хьаллаца могаргдолаш йола йоккха кооперативни организацеш.

КIезига лоархIам боацаш я кхыйола оагIув а — социальни дешаш къестадар. Квалификаце бе-беча боараме йола дукхапрофильни производстваш вIашагIа а йоххаш, кооперативни гIулакхаш леладаро вIаштIехьдоалийт дуккха нах, цу даькъе йоккха йоацача городашкара, поселкашкара, юрташкара бараш а болаш, балха юкъеоза. Кооперативашка болх баро лакхъю дезалий доходаш, алсамйоах социальни инфраструктура дегIакхувлара эшаш йола моттигера бюджеташ.

Юххера, цхьацца бахьанех паччахьалкхен предприятешкеи организацешкеи пайда эца йиш йоацарий къахьегамах пайда эца таро хулийт кооперацe производстве а наха гIулакх деча а уж юкъеозарца. Эггара хьалха уж ба пенсионераш, инвалидаш, цIа леладеш бола кхалнах, дешаш бола кагирхой.

Ший дуккхача формашца эш вайна тахан кооперации. Из — производства а гIулакх дара а деррига доакъошка керда кооперативаш хьаяр. Из — колхозий а потребкооперацe организацей а демократически кооперативни хьисапаш юхаметтаоттадари кIоаргдари. Из — колхозий а паччахьалкхен предприятей а юххьанцарча къахьегама коллективай боараме кооперации дегIайоалаяр. Из — предприятешта юкъера договорни гIулакхаш леладар. Цу тайпара шерра дIаяьржача кооперацe ларда тIа общественни доалахьен бIаьхий чулоацам практически кхоачашбе йиш хургья.

Лоацца аьлча, новкъостий, кIезига сфераш яц керттера дар предприятии йоккха е зIамига хилар а доацаш, болх сихха эргабаккха, хувцалуш дола наьха хьашташ теркалде хар, моттигерча хьалех биззагIа пайда эцар долаш, хIаьта иштта болхлой говзали маькарлои.

Кооперации шерра дегIайоалаяра декхар практически наькъа тIа доаккхаш, вай цунца цхьана жоп лу кооперативни болам айбара парте лаьцача курсах ца тешача а цунна раьза боацаш болча а берригнешта. Кооперации боахам лелабара социалистически форма яц, частнопредпринимательски гIулакхаш юхадийндар да, аьнна, хетараш садаа а корзагIбувла а баьннаб.

Цу новкъосташка ала йиш я са — цу тайпара шеконаши хабараши хьалхагIа а хиннад. Духхьал цу тайпарча наькъаца ший хана садикъад кооперацe, цу даькъе дикка аьттув а боалаш. А, эксплуатацех а классови антогонизмах а мукъаьннача обществе дуккха нах чубоагIа къахьегамхой социальни болам хиларах тарра, ший маIанга диллача социализма декхарашца, цун къахьегама а коллективистски а делерхIарашца геттара тарлуш я кооперации.

Цигара хьайоагIаш я мохк социально - экономически дегIабоалабар сихдеча цо хьаеллаш йола керда таронаш. Кооперацецара общественни хьашт доккхагIа хилийтад перестройкас. Цул совгIа, цо хиланза даргдоаца хьалаш хьахулийт кооперативни болама дикала кердача этапа, экономически а социальни а вахара бе-беча доакъошка из шерра юкъеяхьара.

Эггара хьалха перестройкас хьакхеллад, хIаьта дIахо а хьакхолл аьттув болаш дола общественни хьал, миллионаш болча наьха хьинара а кхоллама а никъ хьабелл. ХIаьта из принципиально лоархIаме да, хIана аьлча кооперации «лакхера» юкъейоалае йиш йолаш яц. Духхьал «лохерча» инициативас а кхолламо а мара паькъара а формальни а йоацаш, дийна а низ бола а кооперации лургьяц, из чIоаггIа дIайоаржаергьяц.

Кооперативни болам дегIабоалабар — из, цхьан оагIорахьара, обществана демократизаци ярах хьахиннар, цун дукххача формаех цаI, шоллагIча оагIорахьара — бIарчча хьанийцача демократически процесс кIоаргьяра, администрированена а бюрократизмана а духьала къовсам лоаттабара кIезига а доацаш, эшаш дола хIама. Ма дарра аьлча, новкъостий, гласность, хоржаш хилар, гуччахьа отчет телар, производствана доал деча къахьегамхоша дакъалацар — уж да, шоаш ца хилча, кооперации вIалла хила йиш йоаца хIамаш. Духхьал ше шийна доал деш йола организаци хилча мара, боахам лелабара бокъонца эффективни форма хила йиш яц цох.

Кооперативни болам дегIабара а радикальни экономически реформана а юкъе духхьалара, органически бувзам ба. Паччахьалкхен предприятех (объединенех) долча Закона тIа дIачIоагIъяьча кердача экономически механизмо кооперацена бе деллад цун болх вIаштIехьбаккхара бокъонца дошо дIоагIа. Паччахьалкхен а кооперативни а предприятеша эквивалентни хувцараш дараш эффективни гIулакхаш леладараш хиланза даргдоаца хьалаш тахан реально хьакхолл.

Кооперативни болам дегIабоалабара перспективаш ювцача хана, вай теркалъю хIанзара опыт. Халкъа эша товараш хьадара а вторични бийдал чакхъяккхара а даькъе, торговле, общественни кхачан а бахача наха гIулакх деча а духхьал цхьан шера мехка хьа а яьй, болх бе а йолаеннай 14 эзар гаргга кооператив. Кооперативни болх беш хIанз 150 эзарнел совгIа саг ва вайцига. Кердача кооперативех дукххачар эффективно болх бу, бахача наха хьалхашка шоай сий даьккхад цар. Кооперативаша хьадеча товарий ассортимент сихха шерлу. ТIатIа дукхагIа ду цар бытовой а ремонтно-гIишлон а гIулакхаш.

Укх тIеххьарча хана кооперативни формаех пайда ийбу паччахьалкхен предприятей структуре а, рентабельность лоха йолчен зе дечен участкашка керттерча даькъе а ийбеш. ХIаьта ала деза, эффект йоккха я. Боахам во лелабелга дIадаккхара, болх беш бола нах кIезигбара, къахьегам дикагIча тайпара вIаштIехьбаккхара, материальни маьхаленех пайда эцара чотагIа цига дикка сиха дегIаух рентабельность.

Цхьабакъда, бIарчча хьанийцача кооперацега хIанз мара низ болаш латтац. Производства боараме, товарашта реализаци еча, гIулакхаш деча цун продукци кIезига я. Геттара шортига а, ма дарра аьлча, безам боацаш а кооперативаш вIашагIъехк йоккхийча промышленни предприятешка.

Цунца цхьана, мехка тайп-тайпарча регионашка геттара бе-бе дегIаух кооперативни болам. Кооперацe тайп-тайпара формаш вIаштIехьъяхар а дегIакхувлар а цIенхаштта леладу Московски областе. Болх бе йолаеннай торгови, медицински, снабженческо - сбытовой кооперативаш, салоIалга вIаштIехьдоаха кооперативни коллективаш, кхыяраш. Тахан Подмосковье болх беш я 1137 коллектив, из юкъера лаьрхIача хIара районе — 27 кооператив. Коопериоване процесс хьинаре лелаю Прибалтика республикашка, Краснодарски а Ставропольски а краяшка, Саратовски, Ивано - Франковски а цхьайолча кхыча а областашка.

Цхьабакъда, кхыдола масалаш а да. Юкъерча Азе республикашка, Казахстане, Азербайджане цхьан сага лаьрхIа кооперативаша деш дола бытовой гIулакхаш, масала, Эстонерчул 20-зза хIана дац, аьнна, кIезигагIа да. Халкъа эша товараш ду кооперативаш кIезига я Архангельски, Тамбовски, Тульски областашка, кхыйолча моттигашка. Кооперативаша болх бара эша лерттIа хьалаш хьа ца кхолларал совгIа бе-бе, духьаленаш ю, законагIа доаца гIулакхаш леладу, доазонаш увттаду. Бахача наха кхоачам боллаш дIабовзийтац цар бу болх, хIаьта цхьайолча хана царех доацараш дувц.

Кооперации дегIакхувлалга объективно юхатетта, цох бола тешам боабу цхьадола негативни хIамаш ца гуш Iе йиш яц. Цхьайолча хана цу сфере нийслу хIамилг яккха гIертараш, цар леладечо кооперацe маIан ийрчадоаккх. Факташ я, шоаш кIезига хиларах пайда а эцаш, доккхий маьхаш увттадара чотагIа кооперативаша шоай доходаш алсамйоахаш. Цунна, хила а боагIаш, раьза бац къахьегамхой.

Ма дарра аьлча, даккханза даргдоацача юкъедаккха деза закон. Бакъда, духхьал административни гIулакхашца къоасталургьяц проблема. Керттера никъ — кооперативаш дукхагIа хилийтар, унахцIена конкуренци, цунна хьинаре юкъеяха еза паччахьалкхен предприятеш

а. ХIаьта цох, ший аргIан, пайда баргба товарий а гIулакхаш дара а рынкана, маьхий боарама.

МукIарал де деза, кооперации дегIайоалаяра цIенхаштта новкъарле ю законодательство кийчдаь ца хиларо. ХIанз йолаш йола кооперативни болама регулировани ю къаьст-къаьста нормативни акташ цхьанне яхар шоллагIчо дохадеш я. Царех дукккхачар кооперации хьал ца лацарал совгIа, из дегIаухилга а юхатетт. Из теркал а даь, хьакхолланза яргIйоацаш лаьрхIар керда, цаI йола юкъарсоюзни законодательни акт — СССР-е кооперацех дола Закон, цо кооперативни болама доазув а масштабаш а наьха санна шеръергья.

Цу законо де лерхIар — кооперативно - колхозни доалахье чIоагIъелгеи дегIайоалаелген Iалашдар, кооперативни демократе защитни правовой механизм хьакхоллар, ерригача тайпарча кооперативни предприятей а организацей а экономически, организационни, правовой кIийлеш хьаяр, цар бокъонашта а декхарашта а, паччахьалкхени боахамен органашца леладеча гIулакхашта регламентаци яр.

ЦК Политбюрос могаяь Закона проект дерригача халкъага ювцийта араьяккхай. Из ешача хана оаш кхетадаь хургда из новаторски документ долга, перестройка документ долга, цо таро хулийт еррига экономически практика цIенхаштта дIахьалхашкахьа йинга, вай общество социальни дегIайоалаеча керда низ чуболийта.

Цу документа массе оагIорахьа мах а беш, белгалдаккха деза, Закона проект кооперацех йола ленински идеяш хIанзарча ханаца вIашкайоалае езаш йолга, цо уж органически ювза еза перестройка концепцеца, хIанз вай обществе шерра чакхъювлача кIоаргача эргалоний опытаца. Из айхха ювзаенна я Паччахьалкхен предприятех долча Законаца а экономически реформа кхыйолча нормативни акташца а, царца цхьана цо цIенхаштта шеръю хIанзарча боахама механизм лелаяра правови кIийле.

Цхьадолча дешашка диллача Закона проекто цу механизмана юкъейоалаю тоаяь йола хьадда эргалонаш, хIаьта из хоадала деза дерригача экономически вахаре. Кердача документа кIийле, ала мегаргда, юкъмоттиг я кооперативни сектор цаI йолча мехка халкъбоахама комплекса цхьатарра бокъо йола дакъа да, аьнна. Цо юха меттаоттаю кооперацех йола керттера ленински принцип.

Цунга хьежжа шерлу кооперативай балха сфера, хIанзалца хинна эшаш йоаца новкъарленаш дIайоал. Кооперативашка баха бокъо лу мехка берригача гражданашта. Цар членашка дIакхоач болхлоштен гIулакхерча нахаи оттаяь йола еррига социальни хьалаш. ЛоархIаме да кооперативни балха боахама расчетен шоаш шоашта доал дарен принципаш дIахо дегIайоагIаргхилар. Из доагIаш да планированена а, маьхаш оттадара а, таронех пайда эцара а, къахьегарах алапи телара а.

Иштта белгалдаккха лов сона, духхьал колхозашта йоагIа цхьайола керда принципальни положенеш юкъейоалаелга. Нийса а бакъахьа а да, аьнна, хет цар подсобни гIулакхашта оттадаь доазонаш биззача боараме дIадоахаш хилар. ХIанз колхозаш бокъо йолаш я шоашта тIачIоагIдаьча лаьттай а шоай керттерча фондай а дакъа кхыча предприятешта санна, иштта къаьст-къаьстача наха а арендана лаьрхIа дIадала, юрта тайп-тайпара кооперативаш вIашагIйохка, арахьара экономически гIулакхаш чакхдаха. Цунца цхьана таро лу во болх беш йола кооперативаш дIаяха, лаьтта леладара йола цар бокъо дIаяккха.

Белгалдаккха деза, кооперативни формаш эргаяьха тоаелга дуккхача социалистически мехкашка чакхдоалаш хилар. Цар опытаца кIезига дац безам тIаоза. теркам тIабахийта безар. Сона хетачогIа, вай декхарийла да теркам тIабахийта из опыт Iомае пайдане дола дIа-хьа ду гIулакхаш шерде, пайдане мел дар хьинарегIа юкъедоаладе.

Новкъостий! Кооперацех дувцаш, белгалдаккха ловра сона, кооперативни болам дегIабар — из демократи шеръяра бола парте стратегически никъ нийса дIахобахьар, вай халкъа боахам унахцIена берзабар, мехка хулаш латтача экономически социальни хувцамий органически дакъа.

Шеко яц, кооперативни боламе, моллагIча кхыдолча кердача гIулакхе санна, вайна нийсъяла тарлу дукха халонаш чоалхане проблемаши. Со шек вац, нагахьа санна тIатеIIа а юха ца доалаш а гIулакх дIадолалой, вай уж эшаергйолгах. ХIанз лоархIаме дар — боахам лелабара кердача формах йола общественни а ерригача кадрай

а уйла хувцар. ТIатеIIа а хаьдда а хоарцае еза ширъяьнна стереотипаши гIулакхаши. Кооперации шоллагIча даькъера, боккха лоархIам боацаш хIама хетар дIадаккха деза.

Кооперации, моллагIа кхыйола боахам лелабара форма санна, паччахьалкхен воздействе сферана арахьа хила йиш яц. Йолаш я цу гIулакха тешшаме экономически инструменташ — налогаш увттаелга, кредитни политика, кооперативашца деча договорий система, госзаказашка гIолла цар балха воздействи елга. Цул совгIа, шеко йоацаш, кооперативашта биззача боараме доагIаш да хIанзара законодательство — къахьегам лорабара, кхерамзлен техника, социальни Iалашо яра. Iалам лорадара хьакъехьа из дар, аьнна, доацаш.

ХIанз Iалаьмате лоархIаме я законаш цIенхаштта леладара проблема. Из доацаш демократически процесс а, е экономически реформа а дIагIоргьяц. Гуччахьа дIаала деза, тайп-тайпарча рангех бола дуккха кулгалхой къахьегамхой коллективай бокъонех ца башалга, ала мегаргда, из цар дегIаца а цIийца а дIанийнад. ДIаIемаб уж «сайна ловр-товр ду аз» яхача принципага, шоаш деча ийрчача гIулакхашта е морально, цул совгIа, материально жоп а ца луш.

Укх тIеххьарча хана гучаьннай дукха ха йоаццаш болх бе доладенна паччахьалкхен предприятех дола Закон телхадарах йола дукха факташ. Цунца дувзаденна ЦК Политбюрос министерствайн ведомствайн кулгалхошта цIенхаштта хьалхадаьккхад цу тайпара хIамаш де йиш йоацалга.

Экономике. общественни вахара кхыйолча сферашка санна, законаш лераделга хиланза даргдоаца перестройкас дIадехар да. Паччахьалкхен боахама ерригача органий, общественни организацей, ерригача рангай кулгалхой гIулакхаш духхьал закона гомашка мара чакхдувла йиш яц.

Кооперацех дувцаш хилча, новкъостий, цунна чIоагIа хийра я администрировани. Командни хьисапе къамаьл даро, раьза боацаше разнарядкаш теларо, лаьрхIараштa а дIадоладаьрашта а уйла ца еш никъ бехкаро гIулакх докъаде, заорганизовать де, хIаьта юххера, цох тешам бойта, из хIалакде а тарлу.

Кооперацех долча Закона кIийлен тIа паччахьалкхено кооперативашца леладу гIулакх керттерча даькъе халкъа депутатий моттигерча Советашка гIолла хургда. Ховш ма хиллара, кооперативашен цар членашен текха налогаш моттигерча бюджеташта юкъегIоргья, цу регионa экономически социальни дегIаахар сихдара йолча ресурсех дIа а кхетаргья. Цудухьа моттигерча Советашта кооперации хьаллаца стимул хул цунца цхьана цун балха воздействи е экономически рычаг а хул.

МайрагIа дегIадоаладе деза паччахьалкхен предприятештен кооперативаштен юкъера дIа-хьа пайдане дола айхха экономически гIулакхаш. Укхаза хьахила тарлуш я вIашагIъийна — паччахьалкхен-кооперативни а, кооперативно - паччахьалкхен а — образованеш.

Ма дарра аьлча, уж гIулакхаш пайдане хургда, нагахьа санна партнераш цхьа бокъо йолаши шоайла яхье баьннеи хилара принцип лерраргIа лелаеш хуле.

Къамаьл дац. кооперацe доазонаш йист йоацаш дац: Кооперативни доалахье, паччахьалкхен яр санна, бокъонаш йолаш яле а, вай биззача боараме белгалдоаккх, паччахьалкхен юкъархалкъа доалахье керттера лоархIам болаш йолга. Цун ший оамалгара а мехка экономике бокъонца цо лоацача моттигера а хьадоагIаш да из.

Вай дог даха йиш йолаш дац Закон тIаэцарагIа кооперации шерра дегIайоагIалга ши-шегIа, еррига новкъарленаш херцаш дIагIоргда, аьнна. Укхаза эшаш ба партийни, советски органий Iалаьмате боккха теркам, цар новкъостали хьаллацари, хIана аьлча, кооперативни болам дегIабоалабара декхараш хIанз санна шерача масштабашка а селлара бе-бе долаш а цIаккха оттадаь доацандаь. Цудухьа, новкъостий, цу звенона тIабода партийни никъ — кооперацена дукхагIа тешам, дукхагIа новкъостал, — яхаш, хила беза.

Социализм хьалъяра низболча средствай арсенала юкъейоалае еза вай кооперации. Шийна йоаггIаш йола сийлен моттиг дIалаца еза цо вай обществе.

III.

Новкъостий! Тахан мехка кооперативни сектора предприятейи организацейи керттера дакъа юрта болх беш йола кооперации дегIайоалаяра керттера теркам вай тIабахийта беза.

Укхаза къаьстта чIоагIа эш кооперации, йоккха я цун таронаш. Колхозашка хинна бац Iеш, паччахьалкхен боахамашка а. Цу тIа деррига

ча доакъошка — производстве, технически сервисе, снабжене, сбытеи продукци чакхйоаккхачеи, наха гIулакх деча. Из хьалхадоах юртбоахама производства башхалоно, из территориальни дIа-хьа нийсъяро а юртарча дерригача вахаро а. ХIанз укхаза кооперации эшаш хиларал совгIа, из чакхъяккхара таронаш шеръеннай, керда экономически отношенеш — боахама расчет, производство вIаштIехьъяккхара подрядни формаш чIоагIлуш хилар лаьрхIача къаьстта а шерлуш.

Боккха производственно-экономически кадровни низ кара хиларах тарра, мохк кхачанцеи бийдалцеи Iалашбеча боккха лоархIам болаш я колхозаш. Юрта боахама обобществленни секторе йоаккхача продукцех ахaнега кхаччалцаяр цар лу. Шеко яц, кооперацех долча Закона проекта тIа белгалъяьхача кердача бокъонех колхозаша пайда ийбарах уж Iалаьмате дика дегIайоагIаргхилар, шоай балха доазонаш нонагIо шердергхилар. Хьайбайи лаьттанцареи продукташ яхарца цхьана, хIанз уж чакхъяха, халкъо хоатташ дола тайп-тайпара товараш хьаде, дохка, предприятештеи гражданаштеи гIулакх де таро хургья. Цо новкъостал дергда колхозашта лаьттах а кхыча ресурсех а ма хулла дикагIа пайда ийбе, доходаш а алапе боарам а лакхбе. ХIаьта керттердар — мехка экономика чIоагIъергья, советски халкъа хьал-таро тоаяра хьасташ дIаьхагIа хулийтаргда.

Тхо къаьстта тийша да, кооперацес мохк кхачанца Iалашбара санна дола тIехьатетта йиш йоацеи приоритетни декхар сихагIа кхоачашде аьттув луш дола хьалаш хьакхоалларгхиларах. Аграрни сектор а цунца дувзаденна доакъош а дегIадоаладара тIеххьарча шерашка чакхдаьхача доккхийча гIулакхаша вIаштIехьдалийтар юртбоахама продукци яккхари чакхъяккхари дIахьалхашкахьа дига. Цох пайда баьлар нах Iалашбара гIулакх тоадара.

ЦК февральски Пленуме къамаьл деш аз йоалайир цхьайола даннеш. ХIанз кхы а тIатоха безам бар са. Берригa а мохк хьанийцача шии шера 9 процент дукхагIа хиннай юрта боахама валови продукци. Укх пятилетке, дIаяхачунца нийсийча, юкъера лаьрхIача хIара шера 30 миллион тонн дукхагIа ялат чуийцад, дулх дукхагIа даьккхад — 2,1 миллион тонн, шура — 8,2 миллион тонн. ДукхагIа ший продукци йохкаш хьайоагIа кхачан промышленность. Из бахьан долаш дIадахача шера хIара сага-сих кхаьчар маькхапродукташ — 131 килограмм, дулх — 63 килограмм, шурий продукташ — 343 килограмм, фуаш — 270, шекар — 46 килограмм. Тоаденнад кхыча продукташца нах Iалашбелга. Долче, нах кхачан керттерча продукташца Iалашбар тоалуш латт.

ДикагIча оагIорахьа хувцамаш хила доладеннад. Цо вай гIаддуг. Цхьабакъда, уж кхоачамболаш дац. Из ала доагIа эггара хьалха хьайбай продуктех, сомах а баьцадаарех а. Пятилетка юхедисача кхаь шера юкъера лаьрхIача хIара шера баьккхача боарама тIатоха деза 2,5 миллион тонн дулх, 20 процент дукхагIа баьцадаараш, хIаьта сом — шозза гаргга дукхагIа чуба беза. ДукхагIа яккха еза шура, кхыйола юртабоахама продукташ а.

ХIанз а йизза къоастаянза я ялата проблема. Кхыметтел, товарни ялат хьалкхедеча регионий дуккхача боахамаша, районаша, бIаргчача областаша ялат паччахьалкхенга дохкачул дукхагIа шоаш дуъ. Цудухьа кхоачалац паччахьалкхен ресурсашкара фуъ хьожабе, яхаш, моттигашкара деш дола дехараш. Ялата рационально пайда ийбара оарцагIъяха еза еррига материальни моральни средстваш. Цхьабакъда, из дукхагIа ца доаккхе мохк доакъарца Iалашбе, импорт кIезигъе йиш яц. Цхьа чоалхане доаца бакъдар кхетаде вай: ялат кхеде деза, дехараш а ца деш.

Пятилетка чакхъялалехьа, кIезигагIдале а, цкъан ахаззен дукхагIа чуэца деза ялат. ФуннагIа даь а из де деза, тIайоагIача пятилетке кердача лакхаленга кхачар духьа — шера 260 — 280 миллион тонн яккхарга. Оаша кхетадеш ма хиллара, вайна духхьала ялата «вал» нийша ца Iеш, эггара хьалха маьхе дола ялата тайпаш дукхагIа хилийтар эш — чIоагIеи низболеи кIа, мукх, гречиха, иштта лакхабелкови кхачан а доакъара а культураш. Из болх дукхагIча даькъе тIабожаргба товарни ялат доаккхача зонашка ухкача боахамашта. Цхьабакъда, из деча хана укхаза лерттIа вIаштIехьъяьккха хила еза организационно-экономически технологически де дезарий еррига а система, керттерчоа тIаерзае еза ресурсаш, наьха безам совбаккхара Iалашо е еза.

Хьайбай продуктех аьлча, укхаза моттигерча Iалашон кхы тIа а дулха, шура, кхытайпа продукце ресурсаш юкъейоалаяра хьалаш хьадаьд хIанз. Дукккхача областаша, краяша, республикаша дукхагIа йоаккх шурен дулхи. Из бахьан долаш толаме лоархIабу централизовани фондашка поставкаш лоаттаяра декхарах, цунца цхьана хоалуш дикагIа Iалашбе яьннай шоай регионашка баха нах.

Бакъда. иждивенчески подход хIанз а дIаяланза я. Цхьабараш центро новкъостал дарга хьежаш багIа, шоай ресурсаш хадданза дукхагIа хилийтара лерттIа йоакхо йиц.

Цудухьа тахан ЦК а правительстве а мехка регионашкара дукха ух, къаьстта зIамигача городашкара, хьайбай продукташца во Iалашбу, яхаш, дола наьха письмош. Молдаве, масала, цIенхаштта тIехьабус хьайбай боахам. Карарча шера укхаза дулх кIезигагIа даьккхад. Даьккхача, из Iаткъар республикана. Красноярски крае, Ворошиловградски, Иркутски, Одесски областашка. Юкъерча Азе республикашка, Бурятски АССР-е эшачул кIезигагIа йоаккх хьайбай продукци. Хьадувла. шоай цIераш яха вай хIамай: цунца, кизга чу хьежача санна, хьагучабоал регионашка беча организаторски балхеи кулгалдареи боарам, берригача балха перестройка эсала еш хилар, доши гIулакхи вIашкадоагIаш ца хилар.

Фуд вайна хIанз эггара чIоагIагIа эшар? Эггара хьалха керда производственно-экономически гIулакхаш карадерзадар да. Тахан вай шерра никъ хьабелл кооперацена. Из, шеко а йоацаш, вай мехка аграрни гIулакхаш дегIадахкара керда этап я. Кооперацех долча Закона принципиальни положенешка хьежжа, вай дIаяха езаш да искусственно хьаяь духьаленаш, хьаелла еза колхозийи совхозийи потенциал, бокъонца доалдара йола бокъо реально Iалашъе еза ахархошта.

Кооперацe таронех, доалдара кердача методех эффективно пайда эцара, эггара хьалха Iалашде деза юртара предприятеши организацеши йиззача боахама расчетага а самофинансированега а йоахилга. Из де, ховш ма хиллара, вай гIийртад хьалха а, бакъда, гIулакх комплексно доацаш леладаьд, — цхьа проблема къестаяй вокханца бувзам боацаш, тIаккха еррига процесс а тIехьагIа соцаш хиннай.

ТIеххьарча хана яьча масштабни экспериментех ког гIортолга а еш, Iоаяьча опытах пайда а эцаш, укх шера денз боахама доалдара кердача методашка даьннад дерригача боахамех 60 процент совгIа дараш. Царна юкъе — Российски Федерацe, Белоруссе, Прибалтика республикай, Украина, Казахстана, Узбекистана, Киргизе цхьайолча областий агропромышленни комплекса еррига колхозаш, совхозаш, кхыйола предприятеши организацеши. ХьатIадоагIача шера из болх чакхбаккха беза массе а моттигашка.

ЧIоаггIа гола тохаш да вай. Из лаьрхIа я ахархочун дукха хана денз йолаш йола дика оамалаш юхадийнъяраи ебаяраи, колхозаши совхозаши реальни шоай лоIаме хулалга чIоагIдара, бух соццаш хьахулаш долчунца уж хьашт долаши бехктокхамеи хулийталга лакхдара. Из берригa болх кооперативни гIулакхий тайп-тайпара формаш паргIатта хьахаржарца, боахама подряд шерра дIайоаржаярца бувзабенна бе беза.

Подряд дегIайоалаяра анализо хьахьокх цун социально-экономически эффективности духовно-нравственни маьхаленаши дуккха оагIонаш йолаш хилар. Подрядо хьахьокх хозрасчетеи ше шийна доалдареи ларда тIа латтача кердача боахама механизма юхь, производственни инициативанеи наьха социальни активностаи стимулировани ю, уравниловка дIайоаккх.

Къахьегам вIаштIехьбаккхареи цунна стимулированияреи кердача формаша таро хулийт вай кхачан ресурсаш сихагIа ебае. Бакъ ма дий, новкъостий, дуккхача бригадай, зIамигача группай, дезалий, арендни подрядни коллективашка цхьан-шин шера шозза-кхозза къахьегама овсарле лакхлулга, продукци яккхар сихха дегIадоагIилга.

Аз хьалхагIа дийцад Новосибирски областерча КожуховгIар вежарий балхах. Интенсивни къахьегаш шоай звеноцарча кхаь членах хIаранена лаьрхIача 1985 шера цар даьккхад 620 тонн ялат, 1986 шера — 880 тонн, хIаьта 1987 шера — 1042 тонн ялат. ХIара шера гектара тIара 5 центнер дукхагIа ялат доаккхаш хиннад цар, хьувкъам 33 центнерга дIагIортташ а боаккхаш. Цар хьокхамагIа СибарегIа соахка болх беш хиннай 800 совгIа цу тайпара коллектив. Цар леладаьд миллион гектар гаргга кхаш, хIаьта продукци а яьккхай хIара болхлочоа лаьрхIача регионерча колхозашкеи совхозашкеи юкъера лаьрхIача йоаккхачул диазза гаргга дукхагIа. Диазза дукхагIа, новкъостий! Эшаш йий укхаза комментареш!

Ала доагIа, ерригача республикашка, ерригача регионашка, цар спецификеи Iаламa хьалаши мичча бесса дале а подрядни форма дIададахар юхаметта сихагIа а оттаду, эффект йоккхагIа а хул. Из иштта хилар бакъду Мински областерча Клецки района Жданова цIерагIча колхозо. Цу колхоза ерригача бригадашка 1983 шера денз коллективни подряд юкъейоалаяьй. ДIадахача пхе шера ялата, коартола, корнеплодий хьувкъам шозза лакхбеннаб укхаза. 1987 шера из кхаьчар ялата — гектара тIара 44 центнерга, коартола — 269 центнерга, корнеплодашта — 580 центнерга. Цу юкъа къахьегама овсарле лакхъеннай 52 процент. Рентабельность лакхъеннай шин процентагара 44 процентага кхоачаш. ЦаIи ахи миллион сом пайда баьб. Из дерригa а даьд лоацчача хана.

Цхьаькха масал да Узбекистанера — Сурхандарьински областерча Шурчински района Кирова цIерагIа колхоз. Эшимов Гухта кертелаттача боамби лелаберий бригадо, боахама расчетен бригадни подрядеи принципегIа болх а беш соахка 76 гектарах хIаране тIара яьккхар планагIа лаьрхIа хиннача дткъаьйийттнена меттел 44 центнер. Бригадо яьккхача валови продукце мах 976 эзар сом хилар.

Е хьаэцаргья вай Капсукски районерча Капсукаса цIерагIа литовски колхоз. Дуккхача шерашка цу боахама ерригача подразделенешка коллективни подряди хозрасчети лелаю. Укхаза ворхI механизаторо 855 гектар хулача кхашка ялат кхеду. ХIара механизатора кхоач 122 гектар оахам. 1987 шера цу механизатораша юкъера лаьрхIача гектара тIара 51,2 центнер ялат даьккхад, из хул 1986 шера даьккхачул 12,2 центнер дукхагIа. Цу цхьан ханна дIадодар кIезиг а даьд. Юкъера лаьрхIача боахамо шера 1,4 миллион сомал кIезигагIа боацаш цIена пайда эцилга чIоагIденна дIаэттад укхаза.

Кхы цхьаькха а масал. Ворошиловградски областерча Беловодски района Ленина цIерагIча колхоза Пелех Анна Ивановнай кхаь сагах латтача дезало 64 етт лелабергболаш договор даьд. Доахан леладу приспособленни помещене, хьайбаш кхыча фермашкара дараш санна долча фух да. 1987 шера хIара Iаттагара цу дезало яьккхай 3968 килограмм шура, хIаьта юкъера лаьрхIача колхозе яьккхар 2421 килограмм мара йоацача.

Гой тамашийна дар фуд — Украина агропрома кулгалхоша йоах, дегIаахара резерваш кхоачаеннай, ерриганех пайда ийцаб. Кхоачаеннаяц, дуккха а юхейисай! Наха эша хьалаш хьаде — цар шоаш хьалохаргья шоана рузкъа совдаргдола моттигаш!

Хьажал шо, новкъостий: А. И. Пелеха звеноцарча хIара болхлочоа лаьрхIача яьккха валови продукци 20,5 эзар сома боарам болаш я, хIаьта бIарчча хьанийцача боахаме гIолла — 13,9 эзар сома. Юкъера лаьрхIача бетта дезала коллектива члено даьккха алапи 262 сом хиннад, колхозе гIолла — 184 сом. Укхаза ала доагIа, цу тайпара шура яккхарах алапе боарам а хила боаггIача тайпара ба. Ховш ма дий укх тайпара факташ а йолга: 2200 — 2500 килограмм шура яккхарах бетта 600 сом телаш а моттигаш я. А. И. Пелеха дезала коллективе къахьегама овсарле дукхагIа лакхлу къахьегамах доагIаш дар лакхлуучул. Укхаза деррига хьокхамаш, оалаш ма хиллара, бокъонца хьагуш да, — дика хьокхамаш да!

ЧIоагIа лоархIаме да, подряд, къаьстта дезален арендни яр Нечерноземья областашка гIолла дIаяржар. Соахка ЦК июньски Пленуме аз йоалаяьяр Псковски областа Пыталовски района боахамашка арендни подряд караерзаяра опыта хьакъехьара даннеш. Укхазарча хьалашка — хIаьта уж цу зона дуккхача областашка дараш санна, шоай зIамига контураш йола кхаш, зIамига юрташ, кIезига баха нах а доаца наькъаш а тIехьа — дезален зIамигача группай арендни подряд производство а къахьегама овсарле а белггала лакхъелга Iалашде могаш хилар. Цу районерча 12 боахамах пхиъ хIанззе а къахьегам цу тайпара вIаштIехьбаккхара формашка даьхад. Цу тайпара болх беш латт кхыча боахамашка а.

ЦК Пленуме дийцар, лелае 20 сиргIалг, пайдана яц аьнна списани яь хинна тракторий комбайни дIанийцача парте членах, «Артемовский» совхоза механизаторах Анатолий Анатольевич Волоченскех. Цунна дIатIачIоагIдир 40 гектар лаьтта. Иоачан йолаш гуйре хинна яле а, 70 тонн дика йол кийчйир цо, 10 тонн ялат кхедир, хIаьта ше хьадаькххачун чотагIа, вешта аьлча, ший доакъарца сиргIалгаш кхоабаш дени-буси тIаккхета дулх 800 грамм хилар, е совхозерчул шозза дукхагIа. Цул совгIа, цо паччахьалкхенга ехкай ший Iаттагара яьккха кхо тонн гаргга шура. Сона хетачох, цун дезал шура, даьтта, кIолд йоацаш а багIац. А. А. Волоченскена балха тIехь новкъостал ду сесага — совхоза бухгалтера, 15 шу даьннача воIо — классни тракторист а хинна дIаэттача школьника, 12 шу даьннача йоIо. Арендни хьалашка довлара бахьанех дувцаш А. А. Волоченске керттера лерхI паргIатта, ший лоIамагIа деррига дешаш къестаде, цхьаккха саг юкъе ца а лелхаш, цхьанне а команда а ца телаш, хьалха а ца доахаш болх бе таро хилар. Иштта да луш дола деррига жоп, новкъостий. Теркал дел оаш — дувцар дац хьабоалача пайдах, телача алапех, дувцар да, ше ялат кхедер хиларах тарра, юххера а, саго ший потенциал вIаштIехьяккхарах.

Цу района «Родина» яхача колхозе хьаьй шин механизатора В. Н. Вредовеи Б. Т. Букшеи хIаранеца 6-и 5-и саг вола арендни звенош. Колхоза дараш санна долча лаьттара, цхьатаррарча хаоттама хьалашка 24-и 28-и центнер яьккхар цар, балхаш традиционни вIаштIехьдаьхача гектара тIара 14 центнер мара ялат ца даьккхача. Арендни звеношка шера хIара сага-сих лоархIаш 23 эзар сома маьха продукци яьккхай е боахаме юккъера лаьрхIача яьккхачул 5-зза дукхагIа. Цу колхоза киномеханико В. И. Максимовеи цун сесагеи 5 етт ший коа лелабе хьанийцаб, 10-на помещени кийчъеш а ба. ХIанзе а цар хIара Iаттагара дийнахьа-бус 12 килограмм шура йоаккх, хIаьта колхоза фермашка 5 килограмм мара яккхац. БIарчча хьанийцача Псковски областе хIанзле а вIашагIъехкай 150 арендни 600-нел дукхагIа дезален подрядни коллектив.

Бакъда, аз хьалххе аьнна ма хиллара, из гIулакх цхьалхха а шаьрра а дIадодац. Цхьабола специалисташ раьза бац подрядни коллективай балха юкъебаха, хIаьта царех цхьабараш кооперативай членаша лерхIачогIа, пайдане дац уж юкъебахкар кхоачамболлаш компетентность йолаши дог цIенеи уж ца хиларах.

Арендни дезален подряд дегIаухалга духхьал цо юханийза Iац. Цу МаксимовгIарга дуккхабараш бIагIара хьеж цар производственни хьокхамаши царга хьежжа алапи доккха хиларах. Массе тайпа бахьанаш лех инициатива дIакъовла гIерташ. Масала, района санитарни лоро йоах боахамо юрт бIехъергья. Гой, мишта хувцаеннай, кхыча формага яьннай цхьаболча болхлой психологи, новкъостий, — юртарча къахьегамах хIанзе а хьахиннадеций юрт бIехъелга! ТIаккха иштта дувцаш хилча, ала мегарг ма дий шоаш беча балхаца колхозашеи совхозашеи мохк бIехбу. (Белалу). Уж, хой шоана, хьаькъала лертIа болчар уйлаш яц. Е, аргда вай, пожарникаша лерхI, иштта йола ферма цIи ялара духьаларча дIадехарий режима «юкъейоагIаш яц, аьнна. Белалу). Тамашийна да из, новкъостий. Цу массане а йовзийт вай дуккхача боахама кулгалхой уйлаш. Лоацца аьлча, из доккха, къаьстта лоархIам бола гIулакх хьаллаца дезаш да.

ХIаьта а аз доаладаьчеи кхыча царна тарарчеи масалаша хьахьокх общественни рузкъа цхьанне а доалахьа хургдоацача доаккхаш, къахьегама гIулакха демократически хьисапашка са ца долийташ дуккхача шерашка хьаIайнар шерра цIенде доладалар.

Боахам лелабара кердача формас мел кIоарга гIулакхаш хьалхьоадаьд, кооперативни болам дегIабоалабеча мел доккхий кхоачамаш да хьагойт тахан нах юрта баха юхаухаш хиларо. Уж баха ховш хьалха нах чура дIабаха хиннача цIеношка, хIама дIа ца ювш даьда лаьтташ аха доладу цар.

МалагIа выводаш ергьяр аз, новкъостий, цу дерриганех? Къахьегам вIаштIехьбаккхареи стимулировани яреи кердача прогрессивни формашкеи методашкеи хьажа веза перспектива позице тIара, подряда практико оттаду дешаш майрра къоастаде деза.

КООПЕРАЦЕ ПОТЕНЦИАЛ—ПЕРЕСТРОЙКА ГIУЛАКХА

1988 шера 23 марта колхозхой IV Ерригсоюзни съезде КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева даь къамаьл

ХIаа, вай колхозаши совхозаши социалистически юртбоахама производства кIийле йолаш юсаш я. Вай кара а гIоргдац геттара шеко йолча тIахьехамашта, хIаьта керттера — кIал кIийле йоацарашта — долче, колхозийн совхозийн кхел ювцара, нагахьа санна цар кхел ювце а, тIаккха из ювцаргъя цар потенциал массе оагIорахьара гучаяккхара уйланца. Гой, иштта да вай луш дола жоп! Из ЦК-ан правительстван жоп да. Вай декхарийла да боахам лелабара цу формай потенциал хьагучаяккха. Из кхоачашде доагIа кооперацё таронех пайда эцара наькъаца. Вай долх дукха гаьна йоацача хана колхозахи совхозахи ма ярра кооперативаш — колхоза правленецеи совхоза дирекцецеи договораш оттаяра кIийлен тIа болх беча, лаьтта, керттереи оборотнии фондаш шоай карайолча, эггара дикагIйола технологически системаш, боахам лелабара Iилма кIийлен тIара приемаш юкъейоалаеча боахама расчетни подрядни коллективай объединенеш хьахиларга.

Долче, вай декхарийла да колхозийн совхозийн исторически хьахинна чухьара структура боахам лелабара хIанзарча хьалашта ма йоаггIара ца хилар, леррагIа йолча кооперацена ца мегаш хилар кхетаде — керттера дар да лаьттахи кхыча фондехи пайда эцача да ца хилар, хIаьта къахьегамах доагIар массанена цхьатарра дIанийсделга цо дIа ца даккхар. Уж лазараш диккача боараме дIадоах производство вIаштIехьъяккхара арендни подряда а подрядни формай кагийча группай а хьалашка.

Производство вIаштIехьъяккхара кердача формас хувцанза яргIоацача йоакх колхозийн совхозийн структура. Ма дарра аьлча, аз хьалхе ма аллара, царех хьахул шоай лоIамеча юкъханцарча къахьегама коллективай кооперативаш. Иштта йола таро хьаелл кооперацех долча Законо.

ХIара юкъханцарча къахьегама коллективана йизза ший лоIаме хила а хозрасчетни хьаштий принципаца кулгалде а мукъа лу. Цун кхыметтел Агробанка отделене ший счет хила йиш я. Цу тайпарча колхозийн совхозийн моделаш хьаяьй, болх бе а йолалу.

Новосибирски областа Черепановски района «Крутишинский» совхозах дувца мегаргда. 10 эзар гектар гаргга оахаш дар а долаш, 12 эзар гектар лаьтта долча цу боахаме, 21 производстве болх беши 12-нахьа гIулакх деши 33 юкъханцара кооператив я. ХIаьта хIара кооператив нах дукха болаш а яц — 3 — 5 саг мара. Иштта йинъ кооперативни звенос ялат кхеду, йинъне — доакъар, ялхне шура йоакх. Бекх боаккха оакхарий леладу кооператив а я. Иштта системага бовларах болх бу нах, хIама ца эшшаш диълагIа дакъа кIезига бир. Юртбоахама производствера 74 саг мукъаваьлар, царех 39 гIишлош еча вахар, 35 — Бердски радиозаводаца договорагIа болх беча промышленни кооперативе. Къаьнача структурагIа совхоза управлене аппарате болх беш 47 саг вар, хIанз ворхI мара висавац. Иштта йола коллективаш договора тIа ювца ерригa решенеш тIаэца, оттадаьча маьхех продукци йохка, хьанйеча средствашца производственни социальнии хьашташ кхоачашде шоай лоIаме я.

Вахаро хьахулийт коллективнии дезалеи подряда дукха тайп-тайпара формаш. Царех хIаране хьахьокх отраслевни регионалнии башхалонаш, хьаьддача боахама дегIаахара боарам, моттигера башхалонаши традицеши.

Подряд ший маIанга дилача шийна товр делген шаблони ловш йоаца демократически явлени я. Яхьа порядкагIа массанахьа мода я яхаш цхьа тайпа формаш увттае йиш яц. Боккъалдар аьлча, нагахьа санна колхозе, совхозе мегаш хилар хьахьекха а пайдане а йола къахьегам вIаштIехьбаккхара формаш, бригадни, звеньевой, хозрасчетни коллективаш хьахинналe, тIаккха хIана йохаергъя уж, искусственно кхыдар юкъе хIана хьорга. Из ала деза къахьегамах доагIар далара, хьаяьккха продукци дIа-са екъара а йохкара а хаьддача формех. Рамкаш цаIаш я — кооперацех дола Закони колхозни Устави.

Перестройкас хьахилийтай боахамашта юкъерча кооперацe дуккха тайп-тайпара формаш, хьахиннай вайна традиционни йоаца тоъал формаш. Хьалха дIаяхача хана дукхагIча даькъе дегIайоагIар алхха юрта боахаме, духхьала горизонтале мара, предприятешта юкъерча бувзаме мара ца хинна кооперацe. ХIанз хьалхарча плане оттаю ерригa цикл — производство, продукци чакхйоаккхалга, дIайохьийталга, технологически гIулакх делга, Iилма Iалашо чулоаца кооператив, вешта аьлча, горизонтале гIолла а вертикале гIолла а низаш вIашкатохаш я.

Уж принципаш гуччахьа лоархIаш яцар, хIаьта кхыметтел дIа а йоахар. Колхозийн совхозийн средстваех хьаяь боахамашта юкъера дуккха предприятеш шоаш хьаьярех дIакъаьста а хьада а яр. Иштта хьал тIа эттар, масала, «Колхозстрой». Цунца телхайора, кхыметтел дIа а йоаккхар, кооперацe идея ше. Колхозаша, совхозаша, кхыча предприятеша агропромышленни формированешка дакъа лоацаш хиларо йиш хулийт Iилмана карагIдаьннарех дикагIа а цхьан хIаманна тIаберзабаь а пайда эца, рузкъа зехьа довлга а издержкаш а кIезигье, хIама хьадарцара наьха безам чIоагIбе, социальни дешаш толаме кхоачашде.

Из бакъду Краснодарски краера «Кубань», Московски областера «Раменское» санна йолча агрокомбинатий, Латвийски ССР-ерча «Адажи» яхар санна йолча агрофирмай, Тульски областерча «Новомосковское» яхар санна йолча агропромышленни объединеней опыто.

Масала, «Новомосковское» яхача объединенена кооперацe кIийлен тIа юкъеяхай колхозаш, совхозаш, продукци чакхйоаккхараш, гIишлон, транспортни, кхыйола предприятеши организацеши. Керттера боахам а хинна дIаэттар Ленина цIерагIара колхоз, хIаьта объединене совета председателалла — цун председатель В. А. Стародубцев. Духхьал цхьан шера объединене деррига боахамашка шура йоаккхалга 11 процент, дулх — 9 процент лакхденнад, юкъера лаьрхIача хIара беттача IаттагIара шера йоаккха шура 224 килограмм тIакхийттай, 3742 килограммага дIа а кхоачаш, хIара гектара тIара чуннйцад 38,2 центнер фийг бола ялат, из хул цхьайтталагIча пятилетка шера юкъера чуэцаш хинначул цхьа тонн совгIа дуккхагIа. Бакъда, гIулакх духхьал цунах лаьтта Iац. Укхаза производства издержкаш лохъеннай, дIадодар кIезигденнад, продукце дикал, къахьегама овсарле лакхъеннай, наьха къахьегамцара безам айбеннаб, хьинар лакхденнад. Управленчески аппарат 518 саг кIезигъеннай е 40 процент. Ведомствашта юкъера йовкъаш а царна юкъе барт ца хилар а дIадаьннад. ХьалхагIа колхозаштеи совхозаштеи лакхе лаьтта РАПО аппарат объединене ший балха орган а хинна дIаэттай. Де дезар из да. ХIаьта вайцига районни, областной, дуккхача республикански органаша РАПО аппаратах дегаондало ю, тоIабе, амар тела, хьалхагIа санна указанеш телар духьа, маца дIаде, аха деза, иштта кхыдар а. ВIалла а перестройка е магац. Укххазара дIадолалу, ала мегаргда, перестройка критически доазув.

ЧIоагIа дика хIама да, вай мехка кхыча регионашка а дикагIа йола опыт хьохулаш латталга. Хьаэцаргья вай Читински областера Карымски район. Укхаза ялх колхозеи цхьан совхозеи, лесхоза, шурий завода, гIишлон, транспортни, кхыча организацей ларда тIа, шийна потребительски кооперацн Агробанка чуйоагIа цхьа объединени хьаяьй. 300 юкъханцарча къахьегама коллективех латт из, хIаьта цар подряден хозрасчетен принципагIа бу болх, Агробанка отделене шоай счеташ я цар. Из — кооперативай кооператив я, паччахьалкхен а кооперативни а доалехьен ларда тIа хьаяьй из.

Цар а уж санна йолча юртарча формированей а балха тIа вайна гу кхыдола чIоаггIа лоархIаме гIулакх. Объединене балха лостам тел геттара лоархIаш волча, цхьан боахама кулгалхо керте латтача совето. Управлене штат йоккха яц, совета йизза отчет луш а я. Из чIоагIа лоархIам болаш да аппарато администрировани лелаяр а бюрократизм а дIаяккхара, боахамаша а царна чурча хозрасчетни подрядни образованеша а творчески болх бара хьалаш хьакхоллара. Из цIаккха ца хиннача тайпара динза даргдоацаш да юртбоахаме. ХIана аьлча, из — дийна гIулакх да, Iаламца, лаьттанца, моттигерча башхалонашца дувзаденна а долаш. ДIахо ла мегаргдолаш дий мехка экономика лоархIаме долча даькъанна бюрократически система хьисапе доал делга!

Цхьабакъда, са дика дош ала безам бар тулякаша дIадоладаьр хьаллоацаш. «Новомосковское» яхача объединене опытах пайда а эцаш, цар лаьрхIад из идея областной боараме юкъейоалае. ХIанз укхаза вIашагIйоллаш я областной боарамера кооперативни объединени, дулх, шура, баьцадараш, сом, шекар доаккхаргдола, чакхдоаккхаргдола, маьхала доахаргдолча отраслех йола кооперативни союзаш (объединенеш) чуйоагIаргья цунна, цар материально - технически Iалашо ергья, нах чубаха цIеною хьалдергда, наькъаш дехкаргда.

Цу тайппара, дезала зIамига группа, звенон, бригадни, арендни, подрядни коллективагара йолаенна цаI йола дуккха лагIаш дола кооператив хила еза агропромышленни комплекса эргаьккхача структурах — юкъханцарча кооперативай кооператив хиларах тарра, колхозаген совхозаген гIолла — районни объединенега, агрофирмага е агрокомбинатага гIолла — областной агропромышленни объединенешка кхоачаргйолаш. Аьттув балба ях вай тулякашка — уж, хетаргахьа, нийсача наькъа тIа ба.

Мехка агропромышленни комплекса экономически механизманеи структуранеи перестройка еча гIулакх цхьан оагIорахьа кхетаде гIертарах шо лораде безам бар са, новкъостий. Сона хетачоагIа, из болх лаьрхIа бе долалуш, шерача фронтагIа гIулакх доаржадеш, цунца цхьана вай увттаергъяц: «Хьалой темпаш!» яха лозунг. Из гIулакх къаьстта лоархIаме, бехкохкаме, агропромышленни производства структурах хьохалуш да, берригача мехка миллионаш болча юртарча къахьегамхой хьаштащца дувзаденна да. Цудухьа укхаза боккха бехктохками компетентности эш, аз-м аргдар, укхаза лораддуш хилар а новкъа хургдац, аьнна. Шаблонни наькъаща къестаде а сухал бе а мегаргдац укхаза, хьалха нийслуш хиннача тайпара. Бакъда, керда гIулакх чоалхане да, яхаш, юхатеттаращца вай машар хила беза яхилга-м дац из данне а. Укхаза керттера дар — безам а болаш, шоай лоIамах кооперативаш хьаяра нах вIашагIтохалга.

Хьаухача информаце тешал ду подрядни коллективаш вIашагIтохарца массанахьарча юртарча къахьегамхой чIоагIа безам хилар. Из я хIанзарча хьала ший тайпара белгало. Аз-м иштта аргдар: боахама доалдара кердача методашка довлара объективни а субъективни а таронаш мехка хьахиннай, аьнна. Из вывод яр оаха Политбюро яьр. Тхона хетачоагIа, из нийса а да. Шо раьза дий цунна, новкъостий? Цу гIулакха иштта наькъагIа дIадахара тIехьа да халкъ а. Хеталу, из политически нийса вывод я, аьнна, хIаьта вай практически балха тIа а цунгара дIадоладала деза, социалистически кооперацн яра ленински принципех цIенхаштта коггIортолга а еш. Вай практически балха тIа, хетаргахьа, цигара дIадоладала деза вай социалистически кооперацe ленински принципашца цIенхаштта хьалхле а лелаеш.

Новкъостий! Юрта кооперацн дIахо а дегIахувлача хьалашка, цхьаькха дика де йиш яц бахача наьха шоай доалахьара гIоина дола боахамий лоархIам лохболийталга. Кхачан ресурсаш дуккхагIа хилийтара хIанз юкъекхуха дакъа дика лоархI вай. Цхьабакъда, из кхы а доккхагIа хила йиш яр. Укхаза ца доагIа гIулакхаш нийсдалийтарах, дуккхача ахархоша шоай коара боахам тесса битар. ХIанз, кхыметтел колхозашка а совхозашка а бахача дезалех кхоалагIдола даьхьа шоай доалахьа доахан доацаш ба, аханел совгIа ба дезалаш детта доахан да леладеш ба, хьаккарт хьалкхееш а бац уж. Цар хьалтта кхоачашдара деррига дукъ тIалатт паччахьалкхени колхозни ресурсашта.

Ший доалахьара боахам лелабелга аттача даккхара хьалаш хьаданза даргдоацаш да, новкъостий. Наха новкъостал де деза бешамашта обработка еча, доахани коа тIара оалхазараши дIадоладара, йол хьакха а доахан доажаду а моттигаш хьежае еза, гIо де деза продукци маьхалъяккхара. ХIанз кхетадеш да из иштта хила дезалга. Кооперацн чIоагIъенна дIаоттарех юкъарча производстваца бахача наха шоай доалахьарча боахамашта юкъера ювзамий дакъе кIезига опыт Iоаьляц Прибалтике, Белоруссе, РСФСР цхьайолча областашка, мехкарча кхыйолча регионашка. Юрта бахача наха раьза а болаш деш да из.

Дуккхача моттигашкарча наха дуккхача хана денз дика кхебу сом, комараш, хохаш, нарсаш, баьцадараш, кхыйола культураш. Масала, Тернопольски областа колхозашеи совхозашеи бахача наха дIатела йолаьй рассада, пленка, удобренеш, тара, Iалашбу уж транспортаца, продукци чакхйоаш цехаш хьаляьй. Ер да цунах хьахиннар. ДIадахача шера областа Кременецкии Залещицкии районашкарча наьха шоай доалахьарча боахамашка хьал а кхеьь, колхозашка, совхозашка, потребительски кооперацe ехкай 2100 тонн клубника, — вешта аьлча, ерригача Украинерча колхозашеи совхозашеи ехкачул дуккхагIа. Цул совгIа, цар заготовителашка гIолла маьхалъяхьар дикка дукха помидораш, кхыйола продукци. Шинна а оагIонна пайдане да — колхозаштеи совхозаштеи бархI миллион совгIа сом пайда хилар, хIаьта сезонагIа хIара дезала 2—4 эзар сом кхы тIа доход хилар.

Дукха ха яьннац коллективни бешамаш лелаела вай шерра дIадоладаь. Цох йола решени къахьегамхоша чIоагIа мога а еш, тIаийцар. Духхьал шин-кхаь шера хьалха эри даьда, хIама дIаераьттув боацаш хинна лаьтташ культурни бешамаш а хинна дIаэттар, дезало пайда беш болх бе, дика салаIа цIеною а долаш. Соахка сентябрь бетта денз, бешамий участкай хьакъехьа тайп-тайпара доазув уваттадела цIендаь дIадаьккхачул тIехьагIа, уж 400 эзарнел дукхагIа хилар, хIаьта тIехьхара ши шу хьайицача — шера миллион. ДIаболабаь болх леррагIа дIабахьа беза. Духхьал бокхка экономически хинна ца Iеш, иштта социальни а кхетам балара а лоархIам болаш да из.

Новкъостий! Шерра кооперацн дIайолаяро вIаштIехьдоалийт духхьал юрта боахама эффективность лакхъяьца Iеш, иштта агропромышленни комплекса кхыча предприятеш яр а лакхъе. Вай боккха низ тIабахийтаб продукци чакхъяккхар, лоаттаяр, маьхалъяккхар тоадара. Цхьабакъда, радикальни хувцамаш хIанз а хиннадац. Кхачан цикле мела моттигаш йолаш юс уж. Перестройка елга укхаза мела а низкъала а лел. Продукци дукха йов, къаьстта коартолаш, баьцадараш, дулх, шура. Уж кIезигагIа хилийтача, кхача дикка дуккхагIа хургбар. ХIанз вай керттера резерв я из.

Хьалхарча даькъе де дезар да продукци чакхйоахача промышленността деррига доакъош техникаца Iалашдари модернизаци яри. Дукха ха йоацаш чIоагIъяьча программагIа лаьрхIад хьатIадоагIача бархI шера — 1995 шерага кхаччалца йолча хана — цу гIулакхашка 77 миллиард сом дIадахийта. ХIанз цу балха тIаерзаяьй йоккха производственни, Iилман - технически потенциал, гражданскии машиностроени, промышленностаца оборонни доакъош. Из программа кхоачашъяра СССР Госагропромо, министерстваша, моттигерча Советаша тIаIгертта болх бергба аьнна, мотташ да вай.

Кхыбола лостам — кооперативни методех шерра пайда ийбелга, продукци чакхъяхара лаьрхIа дукха йоккха йоаца производстваш предприятеши вIашагIъехкалга. Юкъарчал доацаш колхозаша, совхозаша, потребительски кооперацe предприятеша, организацеша потребителашка уж дIакхоачийталга. Баьцадараш, сом, комараш, кхыйола продукци чакхйоахалга тоадаьча дуккхача республикай, краяй, областий боахамий опыто хьохьокх кхачан ресурсаш дуккхагIа хилийтарга вугаш болаш из никъ нийса хилар. Хозрасчетен кооперативни формайн хьалашка из прогрессивни лостам шерра дегIаболабе беза. Цунна новкъостал де деза вай машинашшераша, мел эша механизманаши оборудованеши а кхача сих а деш.

Новкъостий! Юртара кооперацн дегIайоалаяра, ерригача агропромышленни комплекса болх тоабара чIоагIа болх баро. Вайна хетачоагIа, Iалашдергда цига хьаьча потенциалах дикагIа пайда ийбелга.

Дуккхача шерашка юрта боахаме мела дегIаух къахьегама овсарле, кIезиглуш дац дIаухийташ дар, фондоотдача лохлуш йоагIа. Боахамий, ведомствай цхьабола специалистий кулгалхойи, кхыметтел цхьабола Iилманхой а, из законагIа доацаш лерхIаш а ба: ха дIа ме йоа вложенеш дуккхал дикалга кхоачаргъя. Таккха цхьана производство дегIаха йолалургъя, яхаш. Иштта сатедеш йола уйлаш вIалла кIал кIийле йоацаш я. Вай общественна чIоагIа Iатiкъаш я уж. Хьаьлча фондий низ кхоачаргба, кхача а беза тахан а тIехьа царех хьахулаш дар хоалуш хилийтара.

Из белгала а доаккхаш, вай, новкъостий, вIалла а лаьрхIад колхозаши совхозаши техникаца, механизмашца Iалашъяра деррига кхоачашдаьд, аьнна. Даьдац. Цу тIа кхача гаьна да. Вайна из дика ховш а да. Цу хьакъехьа тIаийдай йоагIаш йола решенеш, уж кхоачашйолаш я. Цхьабакъда, цунца цхьана хIанз хьагучадувл боахам хозрасчетага, йоккха йоаца коллектив подрядага ма яьллене, — цара техника эшалга эшашагIа дале а цкъан ахаззен кIезигагIа хулга, хьаштдале, шоза а. «Кубань» яхача агрокомбинатерча новкъосташа из бакъ а дергда шоана. Шин шера юртбоахама техника эшалга, хетаргахьа, кхозза кIезигденнад укхаза. ХIана? Кердача механизмо декхарийла бу уж ерригача ресурсех кхом а беш, пайда ийбара уйла е. Долче, духхьал дукхагIа техника эшаш хиларца дувзаденна дац гIулакх. Тахан хьалхарча плане латта проблема я юрта хьаьча потенциалах пайда ийбар.

Из проблема кхоачашъяра вайна гуш дола наькъаш малагIаш да? Ховш ма хиллара, хIанзарча аграрни политика деррига дешаш Политбюрос дувца оттадаьд ЦК аргIанарча цхьан Пленуме. Оаха боагIIаш бола болх беш ба. Анализо хьахьокхачох, цун керттерча лостамашта юкъейоагIа экономически хувцамий хIанзара идеологи.

Хьалхардар. Вай массанахьа де дезаш дар да тIехьашка а ца доалаш агропромышленни комплекса ерригa звеньяш боахама расчетага, самоокупаемостага, шешийна финансировани ярга, кулгалдара экономически методашка яхар. Юмадала деза ресурсаш дика лархIа а царех хьакъала пайда ийбе а. Ерригa доходаш хила еза болх баь яьха. Цу лостаме керттера дар — подрядни кооперации. Ерригача циклах — кхай тIара прилавкага кхаччалца — чакхдакха деза кIоаргга кооперировании интегрировании елга.

Шоллагlдар. Динза даргдоацаш да паччахьалкхен инвестицей приоритетни лостамаех агропромышленни комплекс елга. Цу этаперча дIадоладрий керттера объект а хинна дIаотта еза хIанз производство ше а йоацаш, производственни а социальни а инфраструктура. Дуккхача мехкашка хIанз массехк итт шера дIаболабаьб «довраш дIадахара йола инвестицеш» яра бола никъ. Цига лерхI, тIехьхара хьаухала продукта ресурсаш алсамъялара рузкъа дIадоаккхийтар пайданегIа да, аьнна. Затраташ еча приоритет дIаяла еза наькъаштен транспортаи, хранилищаштен таран, чакхъяхараи торговленеи, потребленена рационализаци яра. Зе деш дац фусамаш, социально - культурни сфера объекташ хьаляра, образоване система дегIайоалаяргеи квалификаци лакхъяргеи дIадохийтаи дар.

Юртарча вахара хьисап кердадаккхар дувзаденна да юртахой хьашташ кхоачашду гIулакхаш шердарца а. Шоана массанена ховш да мел дукха халонаш лов юрта вахача саго гIишлон материалаш яха, цIеною хьалде е тоаде, доакъар е доаго Iалашде а хьатIаоза а, огород аха а цига де мел эшар де а гIерташ. Юрта хIанз дукха я бытовой техника, цхьабакъда, из тоае ховш практически саг вац. Геттара эсала я кога гIирс тоабара, барзкъаш тегара эша таронаш. Къаьстта хала хул ха яхача наха, инвалидашта. Кагий хIамаш дац уж, новкъостий. Доккхача паччахьалкхен дешах да деш дола къамаьл. ХIанз юрта вахаш ба бIаь миллион гаргга саг. Ахча да нахага, дуккхагIа, даькъе алапеш лакха да. Шийна деча гIулакхашта мах бала могаргдолаш а дIабала кийча а ба саг, бакъда, дукхагIйолча хана мах дIаяца саг е моттиг а хилац.

ХIаьта гIулакхаш делга дегIаахара организационни формаех дийцача, уж геттара бе-бе хила йиш йолаш я. Цу тайпара службаш вIашагIйоаха езараш эггара хьалха колхозаш, совхозаш, юртара кхыйола предприятеши организацеши шоаш я. ХIаьта из ма йий бахача наха коммунально - бытовой гIулакхаш деча дакъе тайп-тайпарча кооперативаша шоай дош ала йиш йолл моттиг. Шортта таронаш я царна укхаза гIулакхаш дара. Цул совгIа, подряда тIа довларо цу сферана юкъеоза могаргбола нах мукъа а ма боахий.

Социальни дакъера дукха кхыдола дешаш, къаьстта аьлча колхозхой пенсеца Iалашбара дар а долаш, къоастаде деза ха хьаIаэттай. Хьалха дIанахача шерашка, шоана ховш ма хиллара, цхьацадола гIулакхаш кхоачашдаь ма дарий колхозхой пенсей боарам болхлойн гIулакхерча цахкен дараш а да вIаши нийсбара. Бакъда, лоархIаме белгалонаш хIанз а ба пенсех дола Закон, из продстаелга шийна юкъе а доалаш. Къаьстта шун теркам тIаоза безам бар са Российски Нечерноземье — мехкахаре Iальмате боккха политически, экономически а культурни а лоархIам бола, из йоккха регион — эргаяккхара проблемашта. Укх тIехьхарча шерашка шоана ховш ма хиллара, дукха нийсса тIадахийтад Нечерноземье юртий вахар юкъадилара. Из бахьан долаш белгалара позитивни хувцамаш хила доладенна. ЧIоагIъеннай агропромышленни комплекса материально-техническии база. ДукхагIа хьалъе йолаьй нах баха фусамаш, медицински бериши учреждениш, культурно-бытовой объекташ. Цхьан боарам тIа оттадаьд юртбоахама продукци кийчъелга. Кхоачашъе йолаьй кIин а хьайбай продукташта а заготовкаш яра планаш. Бакъда, ованлгара дення хувцамаш-м хиннадац хIанз а.

Укх шера февраль бетта ЦК Политбюрос кIоаргга анализ яьр Нечерноземье дегIаххувлара хьалха Iаийца хинна решенеш кхоачашъяра лелама. Центральни а республикански а министерстваша, ведомстваша, моттигерча организацеша а контика яьяр укхазарча юртий производственни а социальни а проблемаш эсала къоастаяр бахьан долаш. Центральни Комитето а правительствас а йоагIйоалагIача министерстваштеи ведомстваштеи, Iилман учреждененшта тIадилад 1988—1995 шерашка РСФСР Нечерноземни зона социальни а экономически а дегIахувлара Комплексни программа оттаела. Цунца цхьана къаьстта боккхача лоархIама гIулакх лаьрхIад наькъашдахкарах. Укх тIехьарча бархI шера укхаза хьа а дергда тоа а дергда юкъарча гIуллакхашта санна, иштта боахама чурчарна а пайда ийбара лаьрхIа дола 170—200 эзар километр наькъаш.

Российски Нечерноземья проблемаш, новкъостий, беррига советски наьха сагодеш я. Эрсий лаьттан дог ю хьалхаех а доацаш. Дицалийта йиш яц, укхаза белгалча наха эггара халагIча шерашка мехка кхыча районашта вежарашца санна шоай де йиш йола новкъостал даьлга, дукха вай республикаш экономически а культурни а ондаоларе Iальмате доккха дакъа юкъедихьалга.

Новкъостий! Кердача позицешкара мах бе беза потребительски кооперацe дегIаххувлара перспективаш а. Укхаза вIашагIъеллай тоъал йоккха экономически потенциал. ЦаI йолча халкъабоахама комплексах дIадакха йиш йоаца дакъа, городан юртан юкъера экономически бувзамий лоархIаме звено а хинна дIаэттий потребкооперации. Тахан цунна чувоагIа юрта ваха 60 миллион гаргга саг, цо гIулакх ду 40 процент тIехьболча мехка бахача наха. Цунга кхоач хIанз мехка рознични товарооборота дийлагIча даькъал совгIа дар, паччахьалкхена ахаш гаргга коартолаш, кхоалагIа дакъа баьцадараш кийчду, маьхк ю.

Бакъда, боагIIача бесса пайда луш яц из йоккха потенциал. Центросоюзеи цун организацеи балха тIа, долчча тайпара аьлча, дIадаьннад ше шийна доал дар, инициативе гIулакха тIакхувш хилари санна дола лоархIаме кооперативни хьисап. Бухсоцаш аьлча, бюрократизмах хьанийзай кооперация. Цох долча бесса а юкъ-духхьал а дIаала деза. ДукхагIа йолча районашка юртара потребительски обществаш дIаяьхаяр. Цу общества членаша цхьанна тайпара влияни йицар шоай организацеша беча балха. Юрта социально - экономически декхараш, кхачаи проблема кхоачашъяра потребкооперацe юкъехьош дола дакъа цун таронашта хьежжа дац. Масала, шоаш кийчъе йиш продуктии кооперацея йохкара заготовительни пункташ йолча шоаш дIааха безаш ба нах, хIаьта шоаш геттара кIезига я уж.

Вешта аьлча, парадокс я-кх: юртарча наьха социальни кхолламца шийца хьахинна я юртара кооперации, бакъда, царцара хьада-м я. Юрташка шоаш керттера нах болаш санна лел кооперацe болхлой, нах шоашта тIехьалелалга а шоашта товр делга а дезденнай царна. Из цхьаккха доацар да! Деррига кхыча тайпара хила деза. Керта тIара когаш тIа оттаде деза деррига. Юртарча потребкооперацe дай ба юртара къахьегамхой. Уж ба дай! ХIаьта тахан из диц а денна, хьакимашта дикагIа гIулакх мишта дергда, яхаш, уйла яраш лахка беза потребкооперацeра. Цудухьа цхьа бахьан доацаш дац, новкъостий, шоаш хьалхедаьр дохкача йоккха халонаш, продукци дIа эца а туташ моттигаш нийсъярах бахача нахагара жалобаш ухалга. Дуккхача регионашка во вIаштIехьъяьккхай юртара торговли, хилапза даргдоацача товараш а тIехь баха нах Iалашбелга лерттIа лелац.

Потребкооперацe балха тIа радикальни перестройка е еза ха хьатIаэтта тоъал ха я. Тахан вай дувца деза, долча бесса аьлча, боккъонцарча кооперативни, демократически кIийлен тIа из юкъаметтоттаяр да. Кооперацех долча Законо хьаю цу гIулакха эша доагIа правови кIийле. ХIаьта потребкооперацн массе оагIорахьара дегIаххувлара пайда ийбе беза кердачча шерарча таронех.

Новкъостий! Массехк дош аргда аз вай юртбоахама Iилма декхарех. Кхетадеш ма дий, доал дара административни системас Iилма тIа озаш хилар, боагIаш бола лоархIам ца беш, хIаьта цкъаза теркал ца деш а хилар. ХIанз гIулакх овлангара хувцалуш да, Iилма кIийлен тIара йоацаш мелагIа а вай решени хила йиш яц. Интенсификаци ме хул производство ше а Iилма дукхагIа юкъедоагIаш я, хIаь кооперацн тайп-тайпарча формаех хул. Хьашташ лакхдаларца вайцига таронаш а дукхагIа хиннай. Агропромышленни комплекс тахан Iилма учреждененш яьржа сеть йолаш я.

Бакъда, аграрни Iилма, къаьстта экономически дар, практико дIадехарел цIенхаштта тIехьадусаш да. Из дIаоагIа теоретически тохкамашта санна, прикладной разработкашта а. Тахан хьалхашка латт шин тайпара вIашагIдоалла дехар: тохкамий боарам чIоагIа лахбелгеи геттара айха производства дувзаделгеи. Вайна геттара чIоагIа эш кооперацe хIанзара теори, къахьегамах доагIар цхьатарра декъалген производства средстваш къехьа да ца хулген санна дола лазараш дIадохаргдола эффективни методаш. ТIера да ца теттаи оттаде дезаш да общественни личнии гIулакхашта зIамиген йоккхен йолча производства юкъера дараш санна дола дешаш, интенсификацен, экологен, технологен, экономикан деш. ХьинарегIа оттае еза кооперацe доазонашкарча хьаштий механизм, экономически социальни де лерхIаршта, Iилма гуманизацеии экономизацеии юкъера вIашдухьаленаш дIаяхара проблемаш, кхыяраш.

ДIадахача шера нюле парте Центральни Комитето правительствасен тIаийцар аграрни Iилма дегIадоаладарах йола решени. Бакъда, цу документа тIа оттадаь гIулакхаш мела кхоачашду. СихагIа къоастаде дезаш да Iилма Iалашон центраш вIаштIехьъярхарца, эггара хьалхарча аргIан лостамашка низаши средстваши вIашагIтохарца, талант йола кагирхой Iилмана юкъебахкарца. Йоахаш-йоахаш Iилма учреждененш боахама расчета тIени шоашка дIадодар шоаш меттаоттадарген яхарца дувзаденна дешаш. Мехка массане а даккха деза ахча, из хьаэца алхха банке а ца ухаш.

Новкъостий! Вай съездо ювцаргъя СССР-ерча кооперацех долча Закона проекти колхоза Примерни устава проекти. ЧIоагIа лоархIаме да цу документаш тIа перестройка чулоацам, мехка кооперативни болам дIахо а дегIаболабара болх бар хьахьокхар. Дукха предложенеш йоалаьй колхозни чуйра вахар эргадаьккха тодарах лаьца. Укхаза, съезде а, кIезига йоацаш конструктивни уйлаш йоалаергъя, аьнна, хет сона. Устава хувцамех дика доацаш дувцаргда колхозий Союзни совета председателя Кухарь Иван Ивановичa доклада тIа. Алхха цхьадолча дешашта мара шун теркам тIабахийта ваьлла со.

Эггара хьалха колхозни демократех. Из кIоаргъярца вай чIоагIо бIарчча хьайицача перестройка а. ТIаккха из уйла йолаш лархIа деза дIахо а колхозни чурча вахара - демократизаци елга.

Цох дувца дезача хIана отт? Административни ярцен арахьара юкъе лелахрцен колхоза демократически чулоацама кIийле ше толхаяьдаь. Хьалха дийца ма хиллара, цIендаь дIадахкадар эггара керттера дар — саг да хилара уйла, еш йола гIулакхий ахархочо еш йола йоахо. Из бакъдеш деций колхозий гIулакхаш дувца собранеш, председатель хоржаш хилар бе-башха ца хеталга?

Боахамий кхоалагIча дакъо уж чакхъяхара устелин ханаш телхаю. Боахамий кулгалхошта диценнад колективана шоаш отчет е езаш болга, колхозхошта хетар теркал ца де баьннаб.

ХIаьта из тIаккха колхоз яц, новкъостий: шоаш керттера латта нах ираз долаш баьб, аьнна, хета кулгалхой халахьчал тIа отта тарлу. Иштта а доацаш, наьха инициативах коггIортала ен хилча, талант йолча кулгалхоша колхозаш дегIайоалаеча, социально - экономически декхараш кхоачашдеча доккхий толамаш доахаш хилар хьахьокх вай мехкарча кооперативни болама дерригача историе. Халкъах къаьстачоа кхачан продукташ тIакхеталга Iалашдулой тамаш я. Шоашта гарга долча гIулакх бахьан дог лазахари дIахьалхашка ялари бахьан ше ца кховеш волча кулгалхочо яхар дергда наха, хьаллоацаргда цо дер, кхета а дергда, бехказа а воаккхаргва. Лоацца аьлча, доал деча органашта административни наькъаца а йоаца, экономически системагIа гIолла влиянии е еза производствеи закупкай структурана. Цудухьа йоагIаш йола продукташ эцара дола паччахьалкхен заказ дIанийсдеш хургда договорни кIийлен тIа, колхозаш потребительски кооперацеца, рынкаца кхы а айхагIа вIаши гIулакхаш леладе, промышленни предприятешцара шоай бувзамаш шерде колхозаш декхарийла хилар теркал а деш. Из демократически маIан, кооперацe принципаша, доал дара экономически методаша дIа ма дехара хургда.

Новкъостий! Кооперацех дола Закони колхоза Устави оттадаь да колхозаш шоай лоIаме хилара гарантеш Iалашъергйола правови кIийле хилийтара. Бакъда праволи акташ алхха хьалаш мара дац, гарантеш шоаш яц уж. Колхозашта административни тIехьъякха регламентацеи елга хьа мишхилар уж шоай лоIаме хилар лораден дола правовни документаш вIалла ца хиларах. Уж долаш дар, бакъда, хаддаза телхадора. Вахаро тешаду вай дика законаш уставаши дар, аьнна, кхоачам ца хиларах, уж леладе Iомадала дезаш хиларах. Из, хетаргахьа, тахан, новкъостий, керттера а да — производства сфере, колхозни демократе хинна а Iеш. Из берригача мехк лоархIаме да.

Новкъостий! Сай къамаьл чакхдоалаш, са безам бар хIанзара ха лоархIамен бехктохамен хилар цIаькха а белгалдаккха. Вай дIаболабаьб социализм кердаяккхара хиланза баргбоала, перестройка чакхъяккхара геттара боккха болх, кооперацн ма могга дегIайоалаяра болх. ХIаьта из болх мел лоархIаме, мел принципиальни бале а, из духхьала цун ший духьа бац. Из бу эггара керттерчун духьа — сага духьа, халкъа вахар, цун деррига материальнии духовнии хувцамашка — къахьегама, кхачан, быта, салаIара, культура, хьалашка сага вахар тоаденна, иразе, хьалдиза хилийтар духьа.

Демократизаци гласности, экономически реформа, халкъа творчество ярхарца вайна гу вай строй бух боаца таронаш, цо сагна деш дола гуманистически кхайкарал гучадоаха низ бола стимулаш.

ХIаа, тахан вай отт дуккхачун керда юха мах бе безача, дукхачун юха уйла е езача, вай юхаувзаргвай вахар къе деш дар дезача. Бакъда, из дац социализм, цун идеалаш юталга. Из да царна тIера мукх дIайоаккхалга. Вайна хов социалистически принципашца шоаш цIена йолаш, тIехьялаза йолаш хилча цу тIа оазалга. Цудухьа вайна лоархIаме да бюрократизм, администрировани, социальни мекъал, иждивенчество дIаяккхар, вай болам юхаувзаш мел дар дIадаккхар, сага инициатива, новаторски уйла, майрра йола хIара решени лакхъяр.

Вайна могарг а да, вай декхарийла а да социалистически общества — сага эггара дикагIдолчунн эггара нийсхо йолчунн ленински кхетам юкъаметтоттаде. Вай чIоагIа а лорзагIа ца доалаш а чакхйоахаргъя перестройка революционни принципаш: дукхагIа гласность, дукхагIа демократи, дукхагIа социализм.

Партен халкъон доккхагIча хьинаре бергболча наькъа геттара боккха низ а цунца ба, новкъостий!

(Къамаьлага чIоагIа теркам тIабахийтa ла а дийтIар, дIаьхдаь тIоарош деттарца из дуккхазза юкъагIа а даьхар).